

32. évfolyam

2017. 1. sz.

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A kiadványt szerkesztette:

SZÁSZ GÉZA

A kiadvány

az

a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara,
a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara,
Szegedért Alapítvány,
és a Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata.
a Nemzeti Együttműködési Alap
támogatásával jelenik meg.

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

VAJDA ZOLTÁN
(főszerkesztő-helyettes)

BENCSIK PÉTER
GALAMB GYÖRGY
HUNYADI ZSOLT

KOSZTA LÁSZLÓ

PAPP SÁNDOR
PELYACH ISTVÁN

SZÁSZ GÉZA

TOMKA BÉLA

TÓTH HAJNALKA

TÓTH SZERGEJ

VUKMAN PÉTER

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA
(olvasószerkesztő)

Tartalom

Tanulmányok

- BALÁZS ESZTER
Az első világháborús nekrológiai diskurzus sajátosságai Bányai Elemér író, újságíró halála, temetése és kultusza kapcsán 5
- BENE KRISZTIÁN
Egy elfelejtett haderőnem nyomában. A Szabad Francia Haditengerészet második világháborús tevékenységének mérlege 27
- TANGL BALÁZS
Katonás nevelés és a militarizmus kérdése a dualizmus-kori Magyarországon 45
- CSORBA GYÖRGY
A dzsihád kihirdetése a Monarchiában az első világháború idején 68
- HORVÁTH CSABA SÁNDOR
Az Osztrák–Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti vasúti összeköttetés létrejötte 81
- KEMÉNY KRISZTIÁN
Hannoverek, Ferdinándok és a „vörös sapkás” lovastüzérek. Szolnok, 1849. március 5. – Komárom–Ószóny, 1849. július 2. 102
- GÁL MÁTÉ
Egy összeférhetetlen vidéki megbízott 1956 utáni karrierje. Borai Emil, az ÁEH egri egyházügyi főelőadójának tevékenysége 1956–1969 között 121

Műhely

- BALÁZS PÉTER
Az újkori holland tolerancia mítosza a történettudomány újabb eredményeinek fényében 143
- NYEMCSOK ATTILA
Egy rágalmazási per tanulságai: a Kelemen–Szakáts-vita 160

Múltidéző

- VARGA E. LÁSZLÓ
Források és iratok a Lengyel Légiókban harcolt magyarok történetéhez 1914–1918. IV. rész 170

Figyelő

- Róma és a tengerek
(Grüll Tibor: *A tenger gyümölcsei. A tengerek szerepe a Római Birodalom gazdaságában. Kronosz Kiadó, Pécs, 2016*)
HOFFMANN ZSUZSANNA 192

Új bizánci forrásgyűjtemény a középkori magyar történelemről (Bizánci források az Árpád-kori magyar történelemhez. Kiegészítés Moravcsik Gyula „Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai című” forrásgyűjteményéhez. Collected, translated and introduced by Terézia Olajos. Acta Universitatis Szegediensis Opuscula Byzanti- na XII. Lectum Kiadó, Szeged, 2014)	
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ	196
A férfiak, akik elveszítették Amerikát. Az amerikai forradalom törté- nete brit szemszögből (Andrew Jackson O’Shaighnessy: <i>The Men Who Lost America. British Leadreship, the American Revolution, and the Fate of the Em- pire. New Haven and London, Yale University Press, 2013</i>)	
LÉVAI CSABA	202
Bécs vonzásában (Horváth Gergely Krisztián: <i>Bécs vonzásában. Az agrárpiacosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében. Bu- dapest, Balassi Kiadó, 2013</i>)	
HORVÁTH JÓZSEF	209
Huszárok – újratöltve (Tóth Ferenc: <i>Magyar huszárok francia földön – hussards hongrois en France. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2016</i>)	
SZÁSZ GÉZA	216
 Számunk szerzői	 220

BALÁZS ESZTER

Az első világháborús nekrológiai diskurzus sajátosságai Bányai Elemér író, újságíró halála, temetése és kultusza kapcsán*

Tanulmányom az értelmiség és az első világháború témaköréhez kapcsolódva egy olyan íróval foglalkozik, aki 1915 tavaszán elesett a harcokban, és akinek személye köré valóságos kultusz épült. 1916-ban, halála első évfordulóján a Budapesti Újságírók Egyesülete, amelynek tagja volt, a nekrológokból, az újratemetésen elhangzott beszédekből és az évfordulás megemlékezésekből válogatva vaskos emlékkönyvet jelentetett meg tisztelete jeléül. Bányai írói álnevére utalva ez a *Zuboly könyve*, melynek bevételét az újságírók árvái számára alapított „Zuboly-Emlékalapnak” szánták.¹ Az emlékkönyv és az alap – ahogyan az egész kultusz – célja is az volt, hogy a magyar értelmiség és sajtó háborús áldozatkészségét reprezentálja a szélesebb társadalom számára. A könyv elkészítésénél ingyen bábáskodó orgánusok, kiadók, nyomdák felsorolása éppúgy ezt a közös áldozatkészséget volt hivatva hangsúlyozni,² mint például a *Pesti Hírlap* által 1915 októberében közzétett elő- és felülfizetők számos illusztris közéleti személyiséget szerepeltető listája.³

A Bányai Elemér író, újságíró halála és újratemetése alkalmával született nekrológok, megemlékezések, költemények kultikus – azaz hitek által irányított, transzcendens mozzanatokkal is jellemezhető – szövegegyüttest alkotnak:⁴ egyházi főméltóságtól a polgári radi-

* Előadásként elhangzott „A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására” című, 2015. november 26–27. között a Szegedi Tudományegyetemen megtartott konferencián. A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Mikes Lajos (összeáll.): *Zuboly könyve. Dr. Bányai Elemér válogatott munkái*. Budapest, 1916. belső oldal. Újságíró kollégái szerint Bányai azért választotta a Zuboly nevet, mert „szabadúszó” újságíróként, ahogy Zuboly takács a *Szentivánéji álomban*, minden „szerepre” szívesen vállalkozott. Lásd: Vasárnapi Újság, 61. évf. (1915) 17. sz. 270.; Schöpflin Aladár: *Bányai Elemér*. In: *Zuboly könyve*, 33. (Eredeti megjelenés: Vasárnapi Újság, 61. évf. (1915) 17. sz.)

² A *Tolnai Világlapja* kétezer példány bekötését, a Franklin Társulat a képkliés elkészítését vállalta, az Athenaeum a kötet műmellékletét és Zuboly arcképét nyomta ki, a Világosság nyomda pedig önköltségen szedte és nyomta ki a kötetet. A kötet megjelenését a család is támogatta. *Zuboly könyve*, 277.

³ Az előfizetők között találjuk többek között Khuen-Héderváry Károly volt miniszterelnököt, Sztéryny József nyugalmazott államtitkárt, Ilosvay Lajos államtitkárt, Légrády Ottó sajtótulajdonost, Ripka Ferenc gyárost. Lásd: *A Zuboly-emlékkönyv. Irodalom*. Pesti Hírlap, 66. évf. 285. sz. 1915. okt. 13. 14.

⁴ A kultusz definíciójához lásd például: Lakner Lajos: *Irodalmi kultusz, történetiség, aktualitás. A kultusz kutatás útjain*. In: Kalla Zsuzsa et al. (szerk.): *Kultusz, mű, identitás. Kultusztörténeti tanulmányok* 4. Budapest, 2005. 12.

kalizmus emblematikus alakjaiig sokan tiszteletüket rótták le emléke előtt.⁵ De a kultuszhoz további forrásként információt nyújtanak az újratemetésről szóló, különböző napilapokban megjelenő tudósítások is – természetesen ezekre is szimbolikus reprezentációkként tekintek, amelyek a *Zuboly* könyvével együtt egy főként az elesett értelmiség veszteségeit mitizáló, Európa-szerre megjelenő nekrológiai diskurzusha illeszkednek.⁶

Először is mi lehet a magyarázat az ünnepélyes temetésre és a kultuszra éppen Bányai Elemér esetében? Több – az alábbiakban tárgyalandó – ok miatt személyéről sokan úgy vélték, szimbolizálni képes a magyar értelmiség, illetve a sajtó háborús erőfeszítéseit, „áldozatkészségét”, és ezzel érzékeltetni tudja a háborúban egységes nemzeti közösség kereteinek tágasságát (melynek tehát az értelmiség és a sajtó is szerves része). Erre különösen az első háborús évben szükség lehetett a sajtó presztízscsökkenése, morális legitimációjának romlása, valamint az értelmiség háborús feladata, szerepe körüli bizonytalanságok és a vele szemben megfogalmazott kritika miatt.⁷ Az írók, újságírók frontszolgálatának hangsúlyozása Európa-szerre jelentős szerepet játszott a fronton harcoló katonák elbeszéléseinek legitimálásában is.⁸

Bányai Elemér a 23. gyalogezredhez beosztott (szolgálaton kívüli viszonybeli) főhadnagyként került 1915. márciusban a galíciai harcterre. Népfölkelő (tartalékos) hadnagyként vonult be, és mint a legtöbb középosztálybeli, illetve diplomás, eredetileg ő is tiszti képzésben részesült, ami növelte annak kockázatát – ezt mutatják az európai statisztikák –, hogy a fronton, egysége élén érje a halál.⁹ Bányait 1915. április elején, egyes tudósítások szerint egész pontosan április 2-án, nagypénteken,¹⁰ mások szerint április 3-án¹¹ vagy „húsvét táján”¹² Galíciában, az Uzsoki-szorosnál érte a halál; egyike volt annak az Osztrák–Magyar Monarchia zászlai alatt harcoló 800 000 katonának, aki az 1915. januártól április végéig a

⁵ A *Zuboly* könyve a nekrológok és más emlékező írások mellett az „objektív”, „tudományos” részben a Bányaival kapcsolatos életrajzi és bibliográfiai adatokat tartalmazza. *Zuboly könyve*, 47–262., 263–286.

⁶ Az első világháborúval kapcsolatos nekrológiai diskurzushoz lásd: Beaupré, Nicolas: *Nécrologies d'écrivains: la survie littéraire des écrivains morts à la guerre (pratiques, hommages et figures imposées)*. In: Schoentjes, Pierre (dir.): *La Grande Guerre, un siècle de fictions romanesques*. Genève, 2008. 113–132.

⁷ Lásd például: Herczeg Ferenc: *A közkatoná. (A Ritzben rendezett Háborús délután alkalmából írta és előadta Herczeg Ferenc)*. Magyar Figyelő, 1914. december 16. 24. sz. 411–412. Lásd még: Balázs Eszter: *Szó és cselekvés kettőssége, értelmiségellenesség, értelmiségi felelősség Magyarországon az első világháború elején*. Múltunk, 2. 2016. 4–53.

⁸ Beaupré, Nicolas: *Péguy, Stadler, Owen: trois poètes combattants morts au combat*. In: Colonges, Julien – Schweitzer, Jérôme – Victoroff, Tatiana (dir.): *1914, la mort des poètes...*, Strasbourg, 2015. 232.

⁹ Erre hívja fel a figyelmet: Smith, Leonard V. – Audoin-Rouzeau, Stéphane – Becker, Annette: *France and the Great War 1914–1918*. Cambridge, 2003. 69.; Beaupré: *Péguy, Stadler, Owen*, 231.; Prochasson, Christophe: *Intellectuals and Writers*. In: Horne, John (ed.): *A Companion to World War I*. Malden–Oxford, 2012. 329.

¹⁰ Lásd például: Szász Zoltán: *Zuboly*. In: *Zuboly* könyve, 30., 31. (eredeti közlés: Pesti Hírlap, 1915. április 15.); Schöpflin: *Bányai Elemér*. In: *uo.*, 33.; *Hősök halála. Napi hírek*. Pesti Hírlap, 37. évf. 262. sz. 1915. szept. 20., 7.; Révész Béla: *1915 Nagypéntek II*. In: *Zuboly* könyve, 37. (eredeti közlés: Világ, 1916. ápr. 21.); *Bányai Elemér fényképének képaláírása*. Új Idők, 21. évf. 18. sz. 1915. ápr. 25. 446.

¹¹ *Budapesti Újságírók Egyesületének Almanachja, 1914–1916*. Budapest, 1916. 77.

¹² *Bányai Elemér dr. temetése. Napihírek*. Budapesti Hírlap, 35. évf. 262. sz. 1915. szept. 20. 7.

Kárpátokban zajló súlyos harcokban esett el vagy sérült meg.¹³ Bányait Komarniki községben, egy rutén templom tövében temették el, majd félévvel később, szeptemberben, amikor az 1915. május eleji gorlicei áttörésnek köszönhetően már megközelíthetővé vált a terep, a Budapesti Újságírók Egyesületének kezdeményezésére és költségére, exhumálás után a testét érckoporsóban – ami a háború előtt a díszes temetések kelléke volt – a fővárosba szállították.¹⁴ A *Zuboly* könyvében Szakács Andor, a *Magyarország* felelős szerkesztője – aki az Egyesület megbízásából elvállalta a sír felkutatását – az exhumálás és a hazaszállítás viszontagságait is ismertette.¹⁵ Szakács másodmagával kelt útra egy héttel a temetés kitűzött időpontja előtt, hogy hazaszállítsa Bányai testét.¹⁶ A sírhely felkutatása és az exhumálás engedélyeztetésében Drasche-Lázár Alfréd, a miniszterelnökségi sajtóiroda vezetője – egyszerűen szólva: a főcenzor – személyesen segédkezett,¹⁷ a Belügyminisztérium utazási engedélyeket biztosított a részükre, míg a k.u.k. hadsereg illetékes szerve (az ún. *Etappengruppenkommando*) sírfeladási engedélyt bocsátott a rendelkezésükre.¹⁸ Az exhumálás engedélyezése már önmagában jelzi, hogy Bányai hazahozatala kivételes (de legalábbis ritka) eseménynek számított.¹⁹

Természetesen jó pár más, katonává lett értelmiségi – író, művész vagy tudós – is életét vesztette a fronton (például 1914 őszén esett el szintén Uzsoknál Sámuel Kornél szobrász és Szöri József festőművész, majd 1915 júniusában Sztrakoniczky Károly író, kritikus), de a velük kapcsolatos megemlékezések, nekrológok jelentőségüket és számukat tekintve messze elmaradtak a Bányait övező „kegyeleti hullámtól” és „kultusztól”. Jelzésértékű, hogy Bányairól szólva a kortársak is ezekkel a szavakkal írták le a jelenséget: Szász Zoltán újságíró a *Pesti Hírlap*ban 1915 áprilisában közölt nekrológiájában barátja halálának érzelmi közönséget teremtő erejére utalt: „...mi, írók és újságírók, elálló lélegzettel és elboruló tudattal idézzük magunk elé” a halálát.²⁰ Kunfi Zsigmond 1915. májusi nekrológiájában pedig azt jegyezte le, hogy „Bányai elestének hírére egy egész kis Zuboly-hitközség alakult ki hirtelen, mindenünnen bújtak elő emberek, akik megpróbálták elmondani a világnak, ki volt ez a rendkívüli ember. [...] Amit a krónikaírás és elmélkedés írói eszközeivel el lehet mondani róla, az oly kevés, hogy majdnem kevesebb a semminél.”²¹ Az *Új Idők* pedig később, a *Zu-*

¹³ Galántai József: *Az első világháború*. Budapest, 1980. 254.

¹⁴ A döntést az egyesület választmánya már április 17-én meghozta, és az exhumálásig eltelt idő azt bizonyítja, meg kellett várniuk, míg kedvezőek lesznek a körülmények. (Mikes: *Életrajzi és bibliográfiai adatok*. In: *Zuboly* könyve, 268.); *Budapesti Újságírók Egyesületének Almanachja*, 77. Az érckoporsó használatához lásd: Lakner Judit: *Halál a századfordulón*. Budapest, 1993. 26.

¹⁵ Bányai e lap alkalmi munkatársa volt, és a háború elején a *Magyarország* fel is akarta menteni, de – állítólag Bányai vonakodása miatt – eredménytelenül. (Mikes: *Életrajzi és bibliográfiai adatok*. In: *Zuboly* könyve, 265.)

¹⁶ Szakácsot Balla Károly, Bányai egyik unokatestvére kísérte el. *Zuboly* könyve, 269.

¹⁷ *Zuboly emlékezete. Egyletek és intézetek*. Pesti Hírlap, 37. évf. 274. sz. 1915. okt. 2. 13.

¹⁸ *Zuboly* könyve, 269.

¹⁹ Sámuel Kornél szobrász esetében is sor került exhumálásra és hazahozatalra: Sámuel özvegye Majovszky Pál miniszteri tanácsos, a művészeti ügyek kultuszminiszteri előadója közreműködésével kapta meg az engedélyt. (*Egyenlőség*, 34. évf. 47. sz. 1914. nov. 22. 6.) Kunfi Zsigmond szerint már Bányai külön történő elgyászolása is magyarázatot követel, amikor katonák „hevernek százszámra eltemetetlenül hadállások előtt, hogy lógnak cafatokban drótkerítéseken, mint kerülnek százával tömegsírokba”. Kunfi Zsigmond: *Gondolatok Zuboly halálára*. In: *Zuboly* könyve, 10. (eredeti közlés: *Huszadik Század*, 16. évf. 4-5. sz. 1915. május)

²⁰ Szász: *Zuboly*. In: *Zuboly* könyve, 31. (Eredeti közlés: Pesti Hírlap, 1915. ápr. 15.)

²¹ Kunfi: *Gondolatok Zuboly halálára*, 10.

boly könyvének ismertetésekor „ezernyi betűből [állított] emlékről”, „kegyeletes munkáról” beszélt.²² Az elsők között a 23. gyalogezred által kiadott gyászjelentés járult hozzá Bányai transzcendens magasságba emeléséhez. Eszerint április 2-án „az északi harctéren, királyáért és hazájáért dicsőségesen küzdve, hősi halált halt. Királya iránti hűsége, hazája iránti lángoló szeretete, kötelességeinek pontos és lelkiismeretes teljesítése példaadásul fog szolgálni és neve ezredünk történetében élni fog.”²³ A Budapesti Újságírók Egyesülete által kiadott gyászjelentés is a bevett módon a hősiességre és a patriotizmusra helyezte a hangsúlyt: „...imádott hazájának védelmében halt hősi halált.”²⁴

Hősi temetés

A kultuszteremtés folyamatában mérföldkő volt a visszafogottan díszes, nyilvános temetés a nemzeti panteon szerepét betöltő Kerepesi úti temetőben, amely 1915. szeptember 19-én, vasárnap délelőtt 11 órákor vette kezdetét.²⁵ A temetést olyan sajátos történelmi eseményként kell értelmeznünk, ahol annak nyilvános jellege (társadalmisága), koreográfiája (vizualitása), valamint az azt megkonstruáló retorika (verbalitása) szélesebb politikai összefüggésben – jelen esetben a háborús helyzetben – értelmeződik. A szervezők a temetés kulturális kódjait arra használták, hogy Bányaira nemzeti hősként utaljanak, rámutassanak a vágyott háborús nemzeti egységre (amit a Parlamentben a *Treuga Dei* fejezett ki).²⁶ Az eseményről szóló tudósítások (napilapok hírvonalai,²⁷ beszámolók²⁸) lehetővé teszik, hogy a leírtak mellett magát a temetési szertartást is dekódolható „szöveggént” olvassuk.²⁹ A leírások néhány részletét a Nemzeti Múzeum Fényképtárában őrzött fényképek is bemutatják – ezek részben megegyeznek az *Új Idők*ben a temetésről közölt felvételekkel:³⁰ a képe-

²² *Zuboly könyve*. Új Idők, 22. évf. 36. sz. 1916. aug. 27. 231.

²³ *Hősi halál*. Budapesti Hírlap, 35. évf. 111. sz. 1915. ápr. 22. 11. A *Zuboly-könyve* is közölte. Vö. Mikes: *Életrajzi és bibliográfiai adatok*. In: *Zuboly könyve*, 268. Írók, művészek, politikusok transzcendentális magasságba emeléséhez lásd Lakner: *Irodalmi kultusz, történetiség, aktualitás*, 13.

²⁴ Mikes: *Életrajzi és bibliográfiai adatok*. In: *Zuboly könyve*, 268.

²⁵ A hátszói temetések is megváltoztak a háború alatt: az infláció miatt megnőtt a hatósági ingyenes temetések száma. Bányai temetése ebből a szempontból is kitűnt. Lakner: *Halál a századfordulón*, 74. Bányai Elemér munkásságáról és a budapesti sírhelyénél elmondott beszédekről lásd: Kozák Péter: *Az „életiratró” és emlékbeszédei. Bányai Elemér és Prohászka Ottokár*. A 2015-ös Prohászka-emlékkonferencián elhangzott előadás szövege elérhető: <http://www.nevpont.hu/view/11273> (utolsó letöltés ideje: 2016. 12. 01.), valamint uő: *Bányai Elemér pályaképe* <http://www.nevpont.hu/view/2229> (utolsó letöltés ideje: 2016. 12. 20.).

²⁶ Itt utalok Susan Galnak a Bartók-temetésről írott tanulmányára, amely az újratemetést „specifikus történelmi mozzanatként” értelmezi. Gal Susan: *Bartók Béla temetése: Európa-kép a magyar politikai retorikában*. In: Szabó Márton et al.: *Szövegváltozatok a politikára*. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. Budapest, 2000. 259–260. Jay Winter hangsúlyozza, hogy a gyász kulturális kódjai szociális, vizuális és verbális jellegüknél fogva csoportosíthatók. Winter, Jay: *Sites of Memory, Sites of mourning: The Great War in European Cultural History*. Cambridge, 1995. 228.

²⁷ Lásd például: *Pesti Hírlap, Az Est, Népszava*.

²⁸ Külön cikkben emlékezett meg például *A Nap*. Lásd *Bányai Elemér temetése*. *A Nap*, 12. évf. 267. sz. 1915. szept. 20. 4.

²⁹ Gal: *Bartók Béla temetése*, 260.

³⁰ A közölt fényképek képaláírásai: „1. A hősi halált halt Bányai Elemér dr. (Zuboly) temetése a Kerepesi úti temetőben. Szülővárosának, Szamosújvárnak küldöttsége a temetésen. A menetben egy katona viszi a fakeresztet, amelyet a harctéren föllett sírjáról hoztak el. (Az Új Idők fényképe)”; „2. Bányai Elemér dr. (Zuboly) temetése. Prohászka Ottokár püspök elbúcsúztatja a halottat. (Az Új Idők fényképe)”. Lásd: *Új Idők*, 21. évf., 40. sz., 1915. szept. 26., 335., 336.

ken jól látható, hogy Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök – a hazai háborús erőfeszítés és áldozathozatal termékeny tollú propagátora – celebrálta a gyászszertartást, nagy tömegtől övezve.³¹ Ahogy a *Pesti Hírlap* fogalmaz: „Impozáns volt a részvét. A közélet, az újságíró társadalom és az irodalmi világ őszinte gyásza nyilvánult meg a végtisztességen.”³²

A napilapok tudósításaiából azonban további részletek is kiderülnek; a legtöbben felsorolták például a neves résztvevőket, akik a politikai és a szellemi élet különböző szféráit reprezentálták.³³ A temetést a Budapesti Újságírók Egyesülete rendezte (Márkus Miksa vezetésével emlékbizottság alakult erre a célra), és a költségek nagyobb részét is ők állták. A sírhelyet a főváros biztosította ingyen. Prohászka Ottokárt az Egyesület emlékbizottsága kérte fel a gyászbeszéd megtartására.³⁴ A kormány képviselőjében báró Hazai Samu honvédelmi miniszter, valamint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium részéről Gopcsa László miniszteri tanácsos, továbbá a fővárostól Bárczy István és két alpolgármestere, munkatársai, illetve Barabás Béla, Sümegi Vilmos, Visontai Soma országgyűlési képviselők³⁵ (Függetlenségi Párt) is megjelentek. A katonaság az I. honvédegyalozezred díszszázadával, a 23. gyalogezreddel – amelyhez Bányai is tartozott –, valamint a Budapesten állomásozó ezredék tisztí küldöttségével képviseltette magát. Az írók, értelmiségiek közül Krúdy Gyula és Lampérth Géza a Petőfi Társaságot, Jakab Ödön a Kisfaludy Társaságot, Vértessy Jenő mint igazgató pedig a Nemzeti Múzeumot képviselte (ahol Bányai egy ideig tisztviselő volt); de megjelentek az Erdélyi Irodalmi Társaságtól, az Erdélyi Múzeum Egyesülettől is. Nagy számban képviseltették magukat további újságírói testületek is (mindjárt Prohászka személyében a Katolikus Írók és Hírlapírók Pázmány Egyesülete, valamint az Otthon Írók és Hírlapírók Köre és a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézete),³⁶ és a búcsúztató beszédet maga Márkus Miksa, a Budapesti Újságírók Egyesületének elnöke mondta. Bányai szülővárosának, Szamosújvárnak a polgármestere is tiszteletét tette a temetésen, sőt annak a helyi árvaháznak a képviselőjében, ahol Bányai nevelkedett, két árva gyermek is részt vett a búcsúztatáson – Bányai örmény gyökereit azonban csak Kunfi hangsúlyozta nekrológiájában, a sajtó nagy része igyekezett azt nem kiemelni.³⁷ A Bányai-temetést azonban leegyszerűsítés lenne csak hatalmi kisajátítási kísérletként értelmezni: a család, a barátok, a munkatársak, illetve az intézmények, sajtóorgánumok, melyekhez Bányai valamilyen formában kapcsolódott, felrajzolják – az első világháborús történetírás pszichológiából vett fogalmával – a gyász különböző köreit.³⁸ Bányai hazaszállított teste egyúttal a többi, a harctéren temetlenül hagyott vagy jobb esetben eltemetett (de kényszerűen hosszú évekig vagy véglegesen a harctéri sírban hagyott) test iránti kegyelet megjelenítéséhez is hozzájárulhatott, és így a szélesebb társadalom számára saját szeretteik elgyászolását is segíthette. Bányai temetése a

³¹ Ezt külön kiemelte a *Pesti Hírlap* is. Lásd: *Hősök halála. Napi hírek*. Pesti Hírlap, 37. évf. 262. sz. 1915. szept. 20. 7.

³² Uo. Ugyanezt írta *A Nap* is. Lásd: *Bányai Elemér temetése*. *A Nap*, 12. évf. 267. sz. 1915. szept. 20. 4.

³³ *Bányai Elemér dr. temetése*. Az Újság, 12. évf. 262. sz. 1915. szept. 20. 6.; *Hősök halála. Napi hírek*. Pesti Hírlap, 37. évf. 262. sz. 1915. szept. 20. 7.

³⁴ *Zuboly emlékezete. Egyletek és intézetek*. Pesti Hírlap, 37. évf. 274. sz. 1915. okt. 2. 13.

³⁵ Ez utóbbi két személyt *A Nap* említi. Lásd *Bányai Elemér temetése*. *A Nap*, 12. évf. 267. 1915. szept. 20. 4.

³⁶ Nyugdíjintézet: Hoitsy Pál elnök, Lenkey Gusztáv főtitkár; Budapesti Újságírók Egyesülete: Márkus Miksa elnök, Purjesz Lajos főtitkár, Kopár Ferenc és Roóz Rezső titkárok.

³⁷ Kunfi: *Gondolatok Zuboly halálára*, 14.

³⁸ Smith–Audoin-Rouzeau–Becker: *France and the Great War 1914–1918*, 69–70.

szemükben a szeretteik esetében oly fájóan hiányzó individuális lét summázatát reprezentálta.

A halottasház pálmákkal – az öröklét szimbólumaival – feldíszített főtermében³⁹ és az előtte található tág téren *Az Újság* és *A Nap* szerint hatalmas tömegek zsúfolódtak össze. A koszorúkkal, virágokkal beborított, zárt koporsót az elhunyt nővérei, sógorai és unokaöccsei állták körül,⁴⁰ majd amikor megérkezett Prohászka Ottokár püspök „fényes papi segédlettel”, „teljes ornátusban”, a koporsót kihozták a halottas ház előtti térre, „és isten szabad ege alatt folyt le a megható ceremónia”.⁴¹ *Az Újság* című kormányközeli napilap így tudósított az eseményről: „Teljes katonai dísszel, az írói, újságírói és tudományos élet, valamint a katonaság impozáns részvételével helyezték ma délelőtt örök nyugalomra a Kerepesi úti temetőben Bányai Elemér dr-t, a 23. gyalogezrednek az uzsoki harcokban hősi halált halt főhadnagyát. [...] Koszorúerdő közepette állott a kettős érckoporsó, mely magába zárta a nagy halott kihűlt hamvait, a hírlapírók Jókai-leplével letakarva.”⁴²

A tudósítás fotografikus pontossággal ábrázolta a koporsó útját és díszítettségét (mivel a részletekben rejtett a pátosz forrása):⁴³ mindenki láthatta annak tetején az elhunyt kardját és csákóját, valamint egy fekete bársonypárnán a hadidíszítményes III. osztályú katonai érdemkeresztet. A téren történő besztertelést és a tábort lelkész imáját⁴⁴ követően (a front és a hátsorság közötti kapcsolódás szimbolikus figurája a tábort lelkész) felcsendült az Opeparaház énekkara részéről Roubal Vilmos karigazgató vezetésével⁴⁵ a *Circum dederum me...* kezdetű egyházi ének is, ami után *A Nap* tudósítása szerint „Prohászka Ottokár püspök a halottas ház lépcsőjéről elmondta remek gyászbeszédét”⁴⁶ (ugyanazt *Az Est* és a *Pesti Napló* is „költői szárnyalásúnak” nevezte), amit Márkus Miksának, a Budapesti Újságírók Egyesülete elnökének a beszéde követett. A lapok hosszan közöltek – nem ritkán más-más részletet összefoglalva – a Prohászka-beszédből (ami annak széles körű presztízset mutatja). Márkusét csak *Az Újság* idézte; a többiek összefoglalták vagy csak megemlítették, hogy tőle is elhangzott beszéd.

Prohászka Ottokár a hitért és a nemzetért való áldozathozatal alakjaként jellemezte az elhunytat; beszéde a vallásos és patrióta érzelmek szinkretizmusát tükrözte, ami a *háború*

³⁹ *Bányai Elemér temetése. A Nap*, 12. évf. 267. sz. 1915. szept. 20. 4.

⁴⁰ *Bányai Elemér dr. temetése. Hírek. Az Újság*, 13. évf. 262. sz. 1915. szept. 20. 6. *A Nap* szerint „a halottasház környékét óriási közönség lepte el”. (*Bányai Elemér temetése. A Nap*, 12. évf. 267. sz. 1915. szept. 20. 4.) A békebeli temetésekkel szemben itt nem került szóba a nyitott koporsós temetés.

⁴¹ *Bányai Elemér temetése. A Nap*, 12. évf. 267. 1915. szept. 20. 4.

⁴² *Bányai Elemér dr. temetése. Hírek. Az Újság*, 13. évf. 262. sz. 1915. szept. 20. 6. Szinte szó szerint ugyanazt emelte ki a *Pesti Hírlap* is. (*Hősök halála. Napi hírek. Pesti Hírlap*, 37. évf. 262. sz. 1915. szept. 20. 7.) A Jókai-lepel az író 1904-ben történt temetésére készült. Nem csupán az iránta érzett tiszteletből, hanem azért is, mert szerepelt az 1895. évi Írói Kör alakulását javasoló névjegyzékben, valamint a Hírlapírók Egyesülete (1880–1881) elnökeként is jelentős szerepe volt az újságírók egyesületének szervezésében. *MŰOSZ Évkönyv*. Budapest, 1996. 67. Az elhunyt újságírók temetésén történő alkalmazásáról a Budapesti Újságírók Egyesülete döntött.

⁴³ Lakner: *Halál a századfordulón*, 33.

⁴⁴ *Dr. Bányai Elemér temetése. Hírek. Az Est*, 6. évf. 264. sz. 1915. szept. 20. 7.

⁴⁵ Ezt a részletet a *Pesti Hírlap* emelte ki. (*Hősök halála. Napi hírek. Pesti Hírlap*, 37. évf. 262. sz. 1915. szept. 20., 7.)

⁴⁶ *Bányai Elemér temetése. A Nap*, 12. évf. 267. sz. 1915. szept. 20. 4.

kultúrájának egyik fontos eleme volt.⁴⁷ A kultikus ábrázolás szerint az élet hétköznapisága is jelentéssé és jelentős,⁴⁸ mintegy krisztusi élet, hiszen Bányai szerény, dolgozó, aki „morzsákkal” is beéri, és aki az írói, újságírói tevékenységről is le tud mondani a kardért, hogy aztán meghaljon a haza oltárán.⁴⁹ A *Pesti Hírlap* és *A Nap* egyaránt a vallásos és patrióta érzelmek szinkretizmusára jellemző részletet emelt ki a beszédből: „Egy misszionárius fekszik itt, mert a kardért le tudott mondani mindenről, morzsákból élt, de az életműve mégis program volt. Az élete a magyar Génusz. Lelkében magyar évszázadok eleven lelke lüktetett. A magyar génuszért élt és érte dolgozott: lelket lehelve égett el érte. Ez a magyar génusz gyönyörű kaput teremtett a kivonuló hősöknek. Az uzsoki szorost. Ez a lélek éljen...éljen mindörökké!”⁵⁰

A *Nap* a beszéd egy másik részletére is figyelmes volt, mégpedig arra, ahogy Prohászka a megdicsőülés, az örökkévalóság kapujaként ábrázolta az Uzsoki-szorost, amelynek védelme közben Bányai elesett. A hazáért halt hősi halál abszolút formáját volt hivatott szimbolizálni a haza kapujának védelme; itt az életből a halálba vezető átjárás klasszikus vallási jelképe egyben a hazafiasság betetőzésének a jelképe is. A bátorság, a rendíthetlenség és – végső soron – a hősi halál nemcsak a hazafiság, hanem a hit, a megtérés bizonyossága is, ahol a háború spirituális gyakorlattá, egyfajta *imitatio Christivé* lényegül át.⁵¹ Ahogy Annette Becker rámutat: „Jézus életének imitációja elsősorban a kereszthalál szenvedésének átélésében jelentkezik. Az első világháború ebből a szempontból hatalmas nagypéntek, és a harctér új Golgota.”⁵² Bányai esetében számos nekrológ alátámasztja ezt a megközelítést, nagypéntekre eső halálát hangsúlyozva.⁵³ A megtérés elbeszélése Európa-szerte mintát kínált a vallásos hithez és megtéréshez (a harctéren főként nem intézményesült, nem hivatalos formában).⁵⁴ Franciaországban, ahol 1905-ben került sor az állam és az egyház végleges szétválasztására, az elesett értelmiségiek kapcsán különösen hangsúlyozták megtérésüket.⁵⁵ Prohászka beszédének ominózus részletéről így hangzik *A Nap* összefoglalója: „A világháború – mondotta a püspök – irtózatot pusztított végbe az emberiség szellemi tartalékában. Egy nagy áldozat temetésén vagyunk jelen most is. A társadalmi kereteket tekintve nem volt ragyogó élet a Bányai Elemér élete. Nem volt nagy rangja, ragyogó társadalmi pozíciója. De igaz ember volt, feddhetetlen jellem, a magyarság és a magyar történelem rajongója. Olyan ember érkezett az örökkévalóság kapuja elé, aki dicsőséges életet élt,

⁴⁷ Prohászka teljes beszédét közli: *Prohászka Ottokár püspök beszéde (Zuboly temetésén 1915. szeptember 19.)*. In: Zuboly könyve, 39–42.

⁴⁸ Lakner: *Irodalmi kultusz, történetiség, aktualitás*, 16.

⁴⁹ *Prohászka Ottokár püspök beszéde (Zuboly temetésén, 1915. szept. 19.)*, 40. Életének krisztusi vonásait a szocialista Kunfi és a polgári radikális Jászi is hangsúlyozták. Kunfi: *Gondolatok Zuboly halálára*, 15–16. Jászihoz lásd alább.

⁵⁰ *Pesti Hírlap, A Nap*. Vö. *Prohászka Ottokár püspök beszéde (Zuboly temetésén, 1915. szept. 19.)*, 42.

⁵¹ Becker, Annette: *War and Faith. The Religious Imagination in France, 1914–1930*. Oxford – New York, 1998. 50–52.

⁵² Becker, Annette: *Faith, Ideologies, and the „Cultures of War”*. In: Horne, John Horne (ed.): *A Companion to World War I*, 239. Lásd még: Mosse, George L.: *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*. New York – Oxford, 1990. 74–75.

⁵³ Lásd pl. a fényképe alatti képaláírást: *Új Idők*, 21. évf. 18. sz. 1915. ápr. 25. 446.; Szász: *Zuboly*, 30., 31. (eredeti közlés: *Pesti Hírlap*, 1915. ápr. 15.); Schöpflin: *Bányai Elemér*, 33.

⁵⁴ Becker: *War and Faith*, 19–26.

⁵⁵ Becker: *War and Faith*, 48.

mert szelleme világitott. Ha nem is imádkozott sokszor, élete mégis imádságos, harmonikus, munkás élet volt. Az ilyen ember egy kissé mindig idegen ettől a világtól.”⁵⁶

Az Ady Endre, valamint számos polgári radikális barátságát magáénak tudó Bányai „vallásosságát” hangsúlyozó részletet emelt ki *Az Est* Prohászka beszédéből, ami jellemző arra, ahogy az értelmiség egységének ábrázolásához a patrióta és vallásos érzelmek szinkretizmusát is felhasználták, tagadva az ezzel nem harmonizáló tényeket (az, hogy Bányai 1910-ben belépett a radikális szabadkőműves Martinovics páholyba, nem volt közismert – lásd erről alább): „Ha nem is imádkozott halála percében – mondta a püspök –, mint ahogyan hallottam, az élete mégis imádságos élet volt, az önzetlenség élete; holtteste mellett az evangéliumot találták meg, az a lapja volt behajtvva, amely Krisztus virágvasárnap bevonulását írja le. Ez jellemzi Bányai Elemér életét.”⁵⁷ Bányai krisztusi életét tehát krisztusi szenvedése követte a fronton, amiért méltó krisztusi jutalom, a feltámadás vár rá – szólt a Prohászka-beszéd üzenete. Ezek a témák Európa-szerte keringő toposzok voltak, amit jól bizonyít, hogy ugyanezt hangsúlyozták a nyugati fronton a háború legelején elesett Ernest Psichari vagy Charles Péguy francia írók kapcsán is.⁵⁸ Péguy-vel több hasonlóság is kimutatható: 1) ő is (tartalékos) hadnagyként vonult be;⁵⁹ 2) értelmiségiként ő is a nemzet „fejét”, illetve „szellemét” szimbolizálta;⁶⁰ 3) eszméit tekintve ő is összetett, nehezen besorolható személyiség volt;⁶¹ 4) Dreyfus-párti volt, szemben háborúpárti méltatóival;⁶² 5) 1916-ban róla is megjelent egy „emlékkönyv”, melyben – Maurice Barrès író, „a háború pacsirtája” felkérésére (Barrès Dreyfus-ellenes volt) – egy katonatársa közölte róla a visszaemlékezéseit, valamint számos más visszaemlékezés, vele kapcsolatos elbeszélés és költemény is napvilágot látott.⁶³ A harctéren elesett Péguy franciaországi stratégiai használata tehát erősen emlékeztet Bányaiéra: ugyanúgy a francia szellemi, politikai és vallási élet *union sacrée*-jét, a front és a hátsószög, valamint a halottak és az élők közötti kapcsolatot volt hivatott erősíteni,⁶⁴ amiképp Bányai a magyar értelmiség és sajtó „istenbékéjét”, illetve az itteni front és hátsószög közösségét. Ahogy Bányait a polgári radikális, illetve baloldali értelmiség igyekezett a hazai háborúpárti patrióta diskurzustól eltérően értelmezni (erre később kitérünk), úgy Péguy-t a német expresszionisták ábrázolták a francia háborúpárti patrióta diskurzussal szögesen ellentétes módon, a frontra kényszerített költőként, aki az európai avantgárd tanítómestere volt.⁶⁵

⁵⁶ A Nap itt összefoglalja Bányai beszédét (*Bányai Elemér temetése*. A Nap, 12. évf. 267. sz. 1915. szept. 20. 4.) Vö. *Prohászka Ottokár püspök beszéde* (*Zuboly temetésén*, 1915. szept. 19.), 39–40.

⁵⁷ Szerk.: *Dr. Bányai Elemér temetése*. Az Est, Hírek. 6. évf. 264. sz. 1915. szept. 20. 7. Vö. *Prohászka Ottokár püspök beszéde* (*Zuboly temetésén*, 1915. szept. 19.), 40.

⁵⁸ Becker: *War and Faith*, 56–59.

⁵⁹ Ugyanakkor míg Péguy önkéntes volt, Bányai népfőlkelő (az első mozgósítási parancskor be kellett vonulnia). *Zuboly könyve*, 265.

⁶⁰ Beaupré: *Péguy, Stadler, Owen*, 232.

⁶¹ Bár a háború előtt felfedezte katolikus hitét, a forradalmi szocializmus, amihez fiatalon vonzódott, valamint Dreyfus-pártiságát soha nem tagadta meg, és az egyedül általa működtetett *Cahiers de la quinzaine* című folyóirata is különféle eszmék megvitatásának a fóruma volt. Collonges, Julien: *Voix d'une mémoire irrésolue*. In: 1914, la mort des poètes, 13–14.; Beaupré: *Nécrologies d'écrivains*, 119.

⁶² Beaupré: *Écrire la guerre, écrire en guerre*, 48.

⁶³ Beaupré: *Nécrologies d'écrivains*, 120.

⁶⁴ Beaupré: *Écrire la guerre, écrire en guerre*, 48.; Beaupré: *Nécrologies d'écrivains*, 121.

⁶⁵ Collonges–Schweitzer–Victoroff: *Verbe*. In: 1914, la mort des poètes, 193.; Beaupré: *Nécrologies d'écrivains*, 122–123.

Prohászka teljes beszédét az eredetileg 1915 karácsonyára szánt, de 1916 nyári megjelenését követően végül forgalomba csak az év szeptemberében került *Zuboly könyve* közlőte: ebből a tudósítások által mellőzött részletekre is fény derül.⁶⁶ Hiányzott például az újságokból a beszéd elejének ismertetése, melyben a püspök kifejtette, Bányai szimbóluma annak, amit Romain Rolland – „a nekünk is író hatalmas szellem” (!) – hangsúlyozott, miszerint ebben a világháborúban a nemzetek feláldozzák „szellemi erejüket”, „erkölcsi tartalékukat”, mindezt egy „jobb szellemi jövődőség reményében” – ami utalás volt a háború paradoxnak ábrázolt, egyszerre pusztító és építő jellegére a szellemi életben, valamint az értelmiség jelentős veszteségeire a harctéren.⁶⁷ Itt a köztudottan pacifista, írásait svájci emigrációban közzétevő Rolland a magyar háborús erőfeszítéseket közvetetten igazoló, azaz háborúpárti használatával van dolgunk (az ilyen használat nem volt példátlan, hiszen az egymással hadban álló háborús felek az ellentétes oldal pacifistáit igyekeztek a saját javukra felhasználni). E részlet kapcsán az is kiderül, Prohászka Bányait olyan „ideális embernek” tartotta, „aki kapcsol két világot, a felsőt és az alsót, a napsugarat és a sarat”. Összefoglalva, Prohászka metaforikus elleplezéssel⁶⁸ megkonstruálta Bányai vallásosságát, és újrainterpretálta írói tevékenységét – bár civilként nem volt különösebben vallásos, a harctéren „megtért”; „többre tartotta a kardot, mint a tollat” –, más, zavaró tényeket pedig, mint amilyen Bányai polgári radikálisok iránti szimpátiája, baloldalisága, nehézkes újságírói és írói pályafutása, minden további nélkül mellőzött. A nemzeti és vallási reneszánsz diskurzusát erősítette ez a Bányaival kapcsolatos háborús retorika, miszerint a halál megvilágítja az életművet, az életmű pedig a halál beharangozója.⁶⁹

A *Budapesti Hírlap* – amely épp ekkor kezdte meg a modern magyar irodalom lejárátását célzó, hónapokig tartó kampányát (ez volt a több hullámban zajló ún. Ady–Rákosi vita)⁷⁰ – az istenbékéje-retorikát mellőzve (a tudósítások között kivételesen) azt hangsúlyozta, hogy a harctérhez hasonlóan a háterszágban is csaták folynak: „Holttestét az egyik harctérről a másikra hozták s mint igaz katona, küzdő, harctéren fog nyugodni itt is. Azon a harctéren, amelyen az élet csatáit vívta tollal.”⁷¹ Rákosi Jenő lapja Prohászka beszédéből szó szerint ugyanazt idézte, mint *A Nap*. A baloldali *Népszava* tartózkodott leginkább a temetéssel kapcsolatos kultikus beszédmódtól, és lakonikusan csak ennyit jegyzett fel: „Nagy dísszel, mély részvétellel becsülték meg az emlékezetét és a gyászünnepe szónokai egyszerű, igaz szavakkal búcsúztatták a kedves halottat.”⁷² Az MSZDP parlamenten kívüli erőként az európai baloldali pártokkal azonosan, a politikai ellentéteket háttérbe szorítva felvállalta országa háborús érdekeinek a támogatását, ugyanakkor a háborús vezetéstől különböző – baloldali – diskurzusok és reprezentációk mentén legitimálta a háborút. A Bányai újratemetésével kapcsolatos visszafogottság azt tükrözi, hogy a szociáldemokrata párt

⁶⁶ Az 1915 karácsonyára megjelentetni tervezett *Zuboly könyvére* 1915. szeptembertől számos sajtótermékben – pl. *Népszava*, *Budapesti Hírlap*, *Pesti Hírlap* – elő- és „felül” lehetett fizetni. Lásd például: *Zuboly-könyv és Zuboly-alap. Irodalom és művészet*. *Budapesti Hírlap*, 35. évf. 260. sz. 1915. szept. 18. 14–15.

⁶⁷ Vö. Becker: *War and Faith*, 39.

⁶⁸ Gal: *Bartók Béla temetése*, 277., 279–280.

⁶⁹ Ezt hangsúlyozza Nicolas Beaupré is Pégyu kapcsán. Beaupré: *Nécrologies d'écrivains*, 121.

⁷⁰ A vita elemzéséhez lásd: N. Pál József: *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady–Rákosi vita*. Jyväskylä – Pécs, 2008.; Szénási Zoltán: *Gubancos kapcsolatháló : Egy „ügynevezett »irodalmi« vita» tanulságai*. In: Boka László – Bíró Annamária (szerk.): *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolatháló, írócsoportosulások 2*. Nagyvárad–Budapest, 2016. 181–189.

⁷¹ *Bányai Elemér dr. temetése. Napihírek*. *Budapesti Hírlap*, 35. évf. 262. sz. 1915. szept. 20. 7.

⁷² *Bányai Elemér temetése. Hírek. Népszava*, 36. évf. 325. sz. 1915. szept. 20. 4.

lapja osztozott ugyan a kegyeletben, de nem kívánta a háborús hősi halál mítoszát a tömeg-sajtóhoz hasonlóan a háború erőteljes támogatására felhasználni.

Márkus Miksa, a Budapesti Újságírók Egyesülete elnöke „a kenyeres társak nevében búcsúzott el a halottól” – szólta a *Pesti Hírlap* tudósítása –, és ezért „megragadó közvetlenség-gel szólaltatott meg”, a sajtó és az újságírók méltatására is felhasználva az alkalmat. A háborús cenzúra miatt a sajtó természetesen nem tudott a megszokott keretek között működni, presztízse csökkent, és Márkus úgy ítélhette meg (ahogy az általa vezetett egyesület is), hogy Bányai temetése alkalmat kínál a kedvezőtlen folyamatok megállítására, mérséklésre. Márkus Zuboly szájába adta a képzelt dicsérő szavakat: „Legyetek továbbra is milliók szeme és szája, elnyomottak hangja, hatalmasok lelkiismerete, nemzeti dicsőségünk aranytrombitája.”⁷³ A „szépséges Budapesttől”, „királynőjétől” és „drága anyjától”, Magyarországtól” búcsúzó Bányai patrióta „fiúként” ábrázoló beszédet a *háború kultúrájának* retorikája határozta meg, de az a baloldalon általános képzet is jellemezte, miszerint a katalizma a demokratikus társadalom kohója.

A beszédek után felcsendülő „A halálnak éjszakája” című Erkel-gyászdal alatt a koporsót a halottas kocsira helyezték, két oldalt lépkedett a díszszázad, majd a kocsi a főváros által a hősök parcellájában (a Kossuth-mauzóleum közelében) adományozott díszsír helyig hajtott. A kocsit a család után közvetlenül Hazai Samu honvédelmi miniszter kísérte.⁷⁴ Itt Prohászka újból beszentelte a koporsót, majd a Bányai által alapított *Szamosújvári Napló* nevében Benel Antal városi szolgabíró búcsúztatóját követően egy helyi örmény pap imádkozott a nyitott sírnál. A sírra egy szintén szamosújvári asszony a szülők sírjáról hozott röggöt szórt (hogy Bányai erdélyi földben is nyugodjék), majd a pályatársak is így tettek. Díszsortúz és az uralkodóház himnusza közben – amit a zenekar játszott – leeresztették a koporsót, majd az énekkar elénekelt a magyar himnuszt. A szabadkőműves *Dél* azt is feljegyezte, hogy a szertartás után a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy koszorút helyezett a sírra (Bányai 1910 óta a Martinovics páholy tagja volt, de ez a részlet ebből a kegyeleti gesztusból nem derülhetett ki⁷⁵), *Az Est* pedig saját koszorúját tartotta fontosnak megemlíteni. A díszes síremlék elkészültéig – szólta *Az Újság* tudósítása – egyszerű fakereszt jelezte a nyugvóhelyét, *A Nap* és a *Budapesti Hírlap* tudósításából pedig az is kiderült: arról a keresztéről van szó, amit Bányai katonái faragtak a számára még az uszoki harc téren. A *Zuboly könyve* azt is közölte, hogy a Budapesti Újságírók Egyesülete Kallós Ede szobrászművészt bízta meg a síremlék megmintázásával, valamint – a *Nyolckához* tartozó – Czigány Dezső festőművészt portréja megfestésével.⁷⁶ *Az Almanach* szerint a portréval az Egyesület „a harc téren elesett újságírók arcképcsarnokát” kívánta megalapítani.⁷⁷

„Valami furcsa versengés észlelhető a gyászban való ünneplés körül”⁷⁸

Zuboly emlékezete és kultusza azonban összetettebb volt, mint ahogy azt a sajtószervezetek és a hatalom beállítani igyekeztek, és a háborúnak ebben a kezdeti időszakában – amikor a politikai véleménykülönbségek az összes háborús társadalomban elhalványultak – a defen-

⁷³ *Bányai Elemér dr. temetése. Hírek. Az Újság*, 13. évf. 262. sz. 1915. szept. 20. 6.

⁷⁴ *Bányai Elemér temetése. A Nap*, 11. évf. 267. 1915. szept. 20. 4.

⁷⁵ *Bányai Elemér tv. sírjánál. Dél*, 8. évf. 13–16. sz. 1915. szept. 30. 7.

⁷⁶ *Zuboly könyve*, 277.

⁷⁷ *Budapesti Újságírók Egyesületének Almanachja*, 77.

⁷⁸ Zsolt [Porzolt Kálmán]: *Akit háromszor temetnek. Esti levél. Pesti Hírlap*, 37. évf. 268. sz. 1915. szept. 26., 14.

zívába szorult polgári radikalizmus, illetve annak szabadkőműves páholya, a Martinovics páholy számára a budapesti újratemetés önálló, tehát a patrióta háborúpárti diskurzustól elkülönülő megnyilvánulási lehetőséget kínált. (Az események kommentálásakor az *Alkotmány* – csak a Martinovics páholyt említve – hasonlóan fogalmazott: a külön megemlékezéssel a Martinovics páholy, amelynek névsora és működése is titkos, ezennel a „nyilvánosság elé lépett”.⁷⁹) Azzal, hogy prominensei a hivatalos temetésen nem, hanem csak a sírnál egy héttel később rendezett önálló koszorúzáson jelentek meg (az ünnepség szeptember 26-án, vasárnap 11 órai kezdettel egy szűkebb kör előtt zajlott, melyen a Bányait is tagjai között tudó radikális Martinovics páholy elnökeként Jászi Oszkár mondott beszédet), éppen a Bányai temetésén hangsúlyozott háborús nemzeti egység magától értetődőségét kérdőjelezték meg. A Martinovics páholy nyilatkozatot jelentetett meg az önálló koszorúzásról, amit többek között a *Pesti Napló* és a *Pesti Hírlap* is közzétett: „A Martinovics szabadkőműves páholy és tagjai nem vehettek részt dr. Bányai Elemér vasárnapi temetésén, noha az elhunyt író a páholynek és az általa képviselt eszméknek és világfelfogásnak lelkes híve volt. A páholy tagjai azért maradtak el az egyházi és hivatalos szertartási temetéstől, mert előre látták, hogy annak nagy része, ami e temetési ünnepségen történni fog, ellentétben van e páholy tagjainak és így Bányai Elemérnek életben vallott felfogásával.”⁸⁰ A *Pesti Hírlapban* önálló cikkben Porzsolts Kálmán bírálta is – az egyébként a halálozási rovatban általuk is lehozott – nyilatkozatot, és mérleget vont a „hármastemetésről”: „...valami furcsa versengés észlelhető a gyászban való ünneplés körül. Midőn a hazáért hősi halált halt, először kapta a legmeghatóbb temetést, künn a harctéren a vitéz társaitól, mély bánattal, igazi könnyekkel »jelen volt« notabilitások nélkül. Aztán eltemették másodsor, pompával, Prohászka püspökkel, énekkarral, dikcióval, »jelen voltak«-kal. Aztán jön egy nyilatkozat egy szabadkőműves páholytól, hogy »a páholy tagjai elmaradtak az egyházi és hivatalos szertartású temetésről, mert előrelátták, hogy annak nagy része, ami e temetési ünnepségen történni fog, ellentétben van a páholy tagjainak s így Bányai Elemérnek életben vallott elveivel«. Ezért holnap, vasárnap, új temetői ünnepséget rendeznek, melyen Jászi Oszkár mond beszédet. Annak örvendeni lehet, ha egy újságíró holtá után ismételtlen ünnepelemek. Csak ez a koporsó fölött polemizáló nyilatkozat szokatlan és furcsa.”⁸¹

Az *Új Nemzedékben* a vitriolos tollú Marco „brutális ellentüntetetésnek” nevezte Jásziék gyászünnepségét, hiszen a temetés az elhunyt emléke megtisztelése volt, és „nem a megboldogult Zuboly ténye”.⁸² Éppen ezért Jásziék – akik „egy nyitott sírnál is csak civakodni tudnak” – érdemlik ki a „klerikálisok” elnevezést Prohászka helyett, „aki a gondolat szabad szárnyalásának himnuszát mondta el [...] a dicsőségben elpihent ellenfél sírjánál”. Az *Alkotmány*, amely szerint Jásziék „az egyházi és hivatalos temetést” bojkottálták, felháborodásában Prohászka Ottokár püspököt is kérdőre vonta: tudott-e a temetés előtt Bányai szabadkőműves tagságáról.⁸³ Prohászka az ominózus megemlékezés másnapján a vele készült interjúban kifejtette, meglepte, hogy Bányai tag volt, és hogy a „szk. páholy” magának vindikálja a végtisztesség megadását – ugyanis, magyarázkodott, a katolikus egyház törvényei

⁷⁹ sz. n.: *Bányai temetésének epilógusa*, *Alkotmány*, 20. évf. 270. sz. 1915. szept. 28., 9.

⁸⁰ *Bányai Elemér temetése. Napi Hírek*. *Pesti Napló*, 66. évf. 264. sz. 1915. szept. 21. 14.; *Halálozás*. *Pesti Hírlap*, 37. évf. 264. sz. 1915. szept. 22., 12.

⁸¹ Zsolt [Porzsolts Kálmán]: *Akit háromszor temetnek*, 14–15. (Az idézethez lásd: 14.)

⁸² Marco [Márkus László]: *Följegyzések. Martinovicsék*. *Új Nemzedék*, 3. évf. 39. sz. 1915. szept. 26. 4–6. (Az *Új Nemzedék* és az *Alkotmány* cikkeire Kozák Péter is hivatkozik *Az „élettirítóró” és emlékezésedei* című előadásában).

⁸³ sz. n.: *Bányai temetésének epilógusa*, 9.

szerint szabadkőművesek nem részesíthetők egyházi temetésben. Az interjúban Prohászka arra is kitért, miért vállalta a temetési szertartás megtartását: „a hazáért hősi halált halt újságírónak akarta megadni a hősokeket megillető végtiszteességet” – de nem tétélezte fel, hogy Bányai szabadkőműves tag, és arról nem is tájékoztatták.

Míg az 1916 nyarán megjelent *Zuboly könyve* a megszólalók politikai álláspontjára való tekintet nélkül közlöt nekrológokat, temetési beszédeket és visszaemlékezéseket, addig az 1915. szeptemberi temetés és az attól elkülönült koszorúzás kettőse nem tudta elleplezni a politikai véleménykülönbségeket. Jászi Oszkár beszédében, amit a *Világ* szó szerint közölt tárcarovatában, Bányai követendő példaként jelent meg, de nem a (Jászi által is hangsúlyozott) „már életében is kettétört és torzó” pályája és művei, hanem „életének erkölcsi és művészi befejezettsége”, „az erkölcsi és az esztétikai szabadság” képviselője miatt.⁸⁴ Jászi szerint Bányai „háborús mártírúma” tragikus fénytörésbe helyezte szabad és autonóm életét: „De így, sztoikus egyszerűséggel, az ellenséges golyó szankciója alatt szinte egy filozófiai rendszer komolyságával vonta le l’art pour l’art életének összes következményeit, egyénisége autonómiájának kategorikus imperativusát.” Jászi a hazai értelmiség szimbolikus figurájának tekintette Bányait – „szinte szimbóluma az *elit kálváriájának*”; „a magyar ugar áldozata” –, de nem a háborús egység, hanem éppen a háború kritikája reprezentatív figurájának, aki a háborút „erkölcstelen és anakronisztikus rendszabálynak” tartotta, megvetette „a kardcsörtető nacionalizmus etikáját”, de aki egyúttal szolidáris is volt a halálba hajtott tömegekkel.⁸⁵ (Itt megjelenik egyébként az a főként háború utáni baloldali vád, hogy a tömegeket kényszerítették a frontra.) Bányai tehát háborús mártír és nem háborús hő: „...meghalt a népektől elvált hazák harcában, azért a még ki nem fejlett hazáért, mely életében neki csak gúnyt, lenézést és száraz kenyeret adott.” Jászi értelmezésében a szakmai pereplét, valamint a krisztusi, a szegényekért, kinaszítottakért vállalt önfeláldozó élet paradox módon méltó – „szent gesztussal” jellemezhető – befejezése a háborús halál. A kultikus beszédmód, a transzcendens magasságba emelés, ami a háborús szenvedés keresztény metaforájának a használatában,⁸⁶ valamint a háborús halál átesztétizálásában is jelentkezik, azaz a *háború kultúrájának* egyik változatáról van szó – itt is tetten érhető, csak egy másik igényt kielégítve, mint az értelmiség és a sajtó istenbékéjét hangsúlyozóknál, mert nem a hősiességet, hanem az áldozatot hangsúlyozó elbeszélésről van itt szó: „...az a sajátos műremek, melyet Bányai Elemérben szerettünk és csodáltunk a háborús gyilkolás vésőjétől épp az utolsó és utánozhatatlan, sui generis szépségeit betetőző csiszolást nyerte. S most úgy áll előttünk, mint valami antik szobortársa a nápolyi múzeumban, hiba, hiány és fölösleg nélkül. Tökéletesen. Befejezett erkölcsi és esztétikai érték...”⁸⁷ A baloldali értelmiségiek Európa-szerte baloldali érvekkel próbálták a háborús erőfeszítésekhez való csatlakozásukat igazolni: a legtöbben a háborútól a demokratikus és szociális célok megvalósítását remél-

⁸⁴ A *Martinovics-páholy Bányai Elemér sírjánál*. *Világ*, 269. sz. 1915. szept. 27. 1–2. (A további idézetekhez lásd: 1–2.) A páholy felhívását a külön tartandó megemlékezésre a *Népszava* mellett a *Pesti Hírlap* és a *Pesti Napló* is közölte.

⁸⁵ Az újabb kutatások szerint a hazai háborús lelkesedés a középosztályt jellemezte, az alsóbb osztályok, akikből a katonák többsége került ki, inkább beletörődők, rezignáltak voltak. A kényszerítés azonban nem volt jellemző. Lásd például: Szabó Dániel: *Hogyan fogadták a magyarok az első világháborút?* Tiszatáj, 68. évf. (2014) 7. sz. 3–14.

⁸⁶ Az elesett katonákat gyakran a kisebb katolikus szentekhez hasonlították, és nem ritkán szentként is tekintettek rájuk (lásd ebből a szempontból Ady szóhasználatát is). Becker: *War and Faith*, 115. A közkatona Krisztus-analógiájához a magyar sajtóban lásd például: Nagy Péter: *A szeretet művei*. Magyar Kultúra, 2. évf. 14. sz. 1914. szept. 20. 109–111.

⁸⁷ A *Martinovics-páholy Bányai Elemér sírjánál*, 2.

ték.⁸⁸ Jászi is a polgári radikalizmus átmeneti defenzívába szorulásának hangsúlyozásával búcsúzott – „Minden háború egy elvetélt forradalom!” –, ami azonban szerinte nem tart majd soká, mivel a háború radikalizálni fogja eddigi harcukat. Jászi búcsúbeszédét a *Dél* című szabadkőműves lap is ismertette részleteket idézve belőle, és azt „szksi [szabadkőműves] búcsúként” aposztrófálta.⁸⁹

Jásziék külön megemlékezését megelőlegezte néhány, Bányait a polgári radikálisok vagy éppen az új – autonóm – irodalom táborának kisajátítani igyekvő nekrológ. 1915 áprilisában a *Nyugat*ban Schöpflin Aladár a folyóirat írójaként búcsúztatta, akinek hősi halála méltó felelet azoknak, akik a *Nyugatot* hazafiatlansággal vádolják: „Abból a nemzedékből való volt, amely tízegynehány év előtt jött nagy zaj és ellentmondás közt az irodalomba és a sajtóba s amely azóta magához ragadta, ha nem is az irodalmi reprezentációnak, de minden esetre az irodalmi produkciónak java részét. Ennek a fiatalságnak, tudja mindenki, lett a fő irodalmi harctere a Nyugat. Bányai Elemér is ebbe a körbe tartozott s ha nem is a szorosabb munkatársi viszony – ha jól emlékszem, csak egyszer-kétszer írt a Nyugatba –, de a szimpátia és a gondolkodásbeli közösség idekötötték át mihozzánk. S azokra a vádakra, amelyeket most, a háború folyamán a mi irodalmi törekvéseinkre szórnak, felelet az ő sírja.”⁹⁰ Schöpflinnek nem ez, a modern magyar irodalom melletti kiállást jelentő nekrológja, hanem a *Vasárnapi Újság*ban megjelent írása került bele a *Zuboly könyve* válogatásába.⁹¹

Ady Endre közeli barátjaként siratta „kiszáradt szemekkel is jobban hiányozó”, a „szent halott” Zubolyt, és szintén az irodalmi élet polarizált mezőjében helyezte el barátját, természetesen maga mellett: Zuboly mindig is a védelmezője volt, akinek ezúttal is a védelmére szorulna, ha élne, mert most „kozmpolitizmussal” vádolják.⁹² Ady szenvedélyes sorait a besorozástól való félelem is átította, amire írásában nyíltan utal.⁹³ A költő halála után Földi Mihály jegyzete le a *Nyugat* Ady-emlékszámban, hogy a Centrál kávéház tulajdonosa emléktáblával örököltette meg Bányai emlékét (Bányai e kávéház törzsvendége volt), amire Ady barátja emlékére írt, a nekrológokból ismert toposzokat költői képpé formáló másik verse került: „Zuboly, nézz bennünket!/te szabad hajdúságod/S halálos nagypénteked/Él tovább és lüktet/Ereinkben, valónkban/S miképp te mondtad: jól van.”⁹⁴

1915 májusában Kunfi Zsigmond a *Huszdik Század*ban „a progresszív eszmék és a szocialisták táborába” sorolta Bányait.⁹⁵ Ez a nekrológ volt az 1916 nyarán megjelent *Zuboly könyvének* a „bevezető tanulmánya”, ami azt mutatja, megkülönböztetett figyelmet kapott a Budapesti Újságírók Egyesülete által összeállított megemlékezés-válogatásban.⁹⁶ Bizonyosságul, hogy Bányai értelmiségiként képes volt az egyszerű katonákkal való együttérzésre és a krónikás szerep betöltésére, Kunfi a nekrológ részeként idézett a vele folytatott –

⁸⁸ Így tesz például Henri Barbusse. Beaupré: *Écrire en guerre, écrire la guerre*, 35.

⁸⁹ *Bányai Elemér tv. sírjánál*. *Dél*, 8. évf. 13–16. sz. 1915. szept. 30. 7–8.

⁹⁰ Schöpflin Aladár: *Bányai Elemér*. *Nyugat*, 8. évf. (1915) 9. sz. 494–497 (Az idézethez lásd 497.) Ez a szöveg csak részben egyezik meg azzal, amit Schöpflin később a *Zuboly-könyvében* publikált.

⁹¹ Lásd: Schöpflin Aladár: *Bányai Elemér*. In: *Zuboly könyve*, 34.

⁹² Ady Endre: *Távol a csatatérről (Szegény Zuboly emlékének)*. In: *Zuboly könyve*, 22–23. (Eredeti megjelenés: *Világ*, 1915. ápr. 18.) Kiss Menyhért a *Katolikus Szemlében* közölte, *A háború költészeté* című cikkében támadta Adyt. Vezér Erzsébet: *Ady Endre publicisztikai írásai*. 3. köt (1908–1918). Budapest, 1977. 571.

⁹³ Ady: *Távol a csatatérről*, 22.

⁹⁴ Földi Mihály: *A Zuboly-vers*. *Nyugat*, 12. évf. (1919) 4–5. sz. 1919. febr. 16. – márc. 1. 380.

⁹⁵ Kunfi: *Gondolatok Zuboly halálára*, 18.

⁹⁶ Kunfi: *Gondolatok Zuboly halálára*, 5–18.

a harctérről származó – levelezésből is:⁹⁷ ebből kiderül, Bányai civilként is mindig az el-
esettekkel érzett együtt, és a fronton is „közönséges és szellemi szemekkel” figyelte a közka-
tonákat (miközben leírásukhoz bőven használt sztereotípiákat is, amit Kunfi nem tett szó-
vá).⁹⁸ Kiderül, hogy Bányai különösen a parasztság áldozathozatalát hangsúlyozta – „a pa-
rasztság óriási kényszeráldozatokkal van benne az eseményekben”; búcsúztatásukat óriási
temetéshez hasonlította, melyet asszonyok zokogása kísér.⁹⁹ Kunfi elhunyt barátja empáti-
áját hangsúlyozandó, annak soraiból is idézett: „Oly elvű embereknek, mint én, a bajban
lévő emberekkel együtt lenni, kötelesség. Ez a háború egész morálja, a többihez nem ér-
tek.”¹⁰⁰ Bányai egyszerű katonákkal való együttérzését, közösségvállalását Révész Béla is
hangsúlyozta a *Világban* 1915. április végén.¹⁰¹ A *Könyvtári Szemlében* megjelent rövidke
nekrológ pedig, amely az újságíró egyesület válogatásába nem került be, nemcsak a könyv-
tárügyért elkötelezett újságíróként ábrázolta („a magyar újságírás feledhetetlen daliája”),
de proletárként is.¹⁰² Ez a népével elvegyülő, annak szövívőjeként és/vagy krónikásaként
fellépő értelmiségi-katona képe Európa-szerte elterjedt volt.¹⁰³

Az értelmiségi egység mítosza

A Bányai-kultusz tehát összetett volt, és korántsem csak az erőteljesen háborúpárti elitek
megközelítését tükrözte. A polgári radikálisokkal szimpatizáló vagy baloldali írók is kultu-
kus szövegeket tettek közzé, de ezekben a háború nem a nemzeti egység, hanem a demok-
ratikus átalakulás kohójaként tűnik fel, és ezzel összefüggésben Bányai kultikus nagysága
sem az előbbi, hanem az utóbbi reprezentációjában rejlik. Ugyanakkor kétségtelen, mind a
nemzeti közösség szoros egységébe, mind a demokratizálódásba vetett remények kifejezése
a háborús erőfeszítések fenntartását szolgálták, és mindkét megközelítés – jóllehet külön-
böző érvekre támaszkodva – „a háborús halált legitimáló retorikát”,¹⁰⁴ azaz a háborús erőfe-
szítések támogatását is tükrözte. Vagyis a *háború kultúrájának* egy formája volt. A nézet-
különbségek ellenére – lásd háborús mártír *versus* háborús hős, háború kritikája *versus*
háború iránti lelkesedés – Bányai az egész magyar szellemi élet, sőt a szélesebb társadalom
figyelmét is magára vonta, és alakja – ha csak egy pillanatra is – a magyar társadalom kö-
zös háborús erőfeszítéseinek a szimbólumává válhatott. E momentum azonban már maga
is ellentmondásos volt. Bányai kapóra jött azoknak, akik a hazai értelmiség és sajtó vágyott
egységét remélték (az előbbiét főként Herczeg Ferenc népszerűsítette a *Magyar Figyelő*-
ben és az *Új Időkben*, az utóbbiét, többek között, Márkus Miksa), mert Bányai haláláig nem
akadt olyan kellően szimbolikus erejű személy, aki képes lett volna a különbségek szinteti-
zálására, az ellentétes diskurzusok összebékítésére, és aki ennél fogva a közös áldozatkész-
séget, az értelmiség istenbékéjét ennyire hatásosan kifejezhette volna. Ugyanakkor újrate-
metése éppen akkor zajlott, amikor az 1915 tavasza óta a háborút egyre hangosabban kriti-
záló nyugatos írók ellen az erőteljesen háborúpárti hivatalos írók egy jelentős csoportja hó-

⁹⁷ A harctérré – ebben a kontextusban – Révész Béla utal. Révész Béla: *Zuboly I*. In: Zuboly könyve, 36–37. (Eredeti megjelenés: Világ, 1916. ápr. 21.)

⁹⁸ Kunfi: *Gondolatok Zuboly halálára*, 12–13.

⁹⁹ Kunfi: *Gondolatok Zuboly halálára*, 13.

¹⁰⁰ Bányai levele Billitz Aladárhoz. Idézi: Kunfi: *Gondolatok Zuboly halálára*, 18.

¹⁰¹ Révész: *Zuboly I*, 36–37.

¹⁰² sz. n. [Kózhalmi Béla?]: *Bányai Elemér nekrológja*. Könyvtári Szemle, 14. évf. 4–8. sz. 1915. ápr. – aug. 97.

¹⁰³ Beaupré: *Écrire en guerre, écrire la guerre*, 38.

¹⁰⁴ Beaupré: *Péguy, Stadler, Owen*, 233.

napokig tartó lejárató kampányba kezdett, ami az értelmiségi istenbékéje mítoszát erről az oldalról is megkérdőjelezte. A háború bírálata – de nem annak teljes elutasítása, amit nálunk elsőként és a legerőteljesebben az 1915 őszen színre lépő avantgárd fog majd csak képviselni – a *Nyugatban* és a *Huszadik Században* 1914 ősztől fokozatosan jelent meg, hol enyhébb, hol erősebb formában. Minden bizonnyal a háború kezdete óta tartó kudarc sorozat (amit az 1915. májusi gorlicei áttörés és az orosz hadsereg visszavonulása sem tudott visszajárta fordítani),¹⁰⁵ az óriási veszteségek („csak” 1915 tavaszán 800 000, nyarán 500 000 halottal és sebesülttel kellett számolni a Monarchia seregeinél)¹⁰⁶ vezettek ahhoz, hogy a magyar értelmiség egyes csoportjainál a lelkesedés, izgatottság helyébe néhány hónap alatt a szkepszis és – bizonyos korlátok között – a bírálat lépett.

Miért lehetett Bányai Elemér személye a sajtó és az értelmiségi egység mítoszának megjelenítésére alkalmas? A kérdést Bányai kortársai is feltették maguknak. A következőkben felvázolok néhány lehetséges választ.

1.) A negyvenkét éves Bányai neve már kellően ismert volt irodalmi és sajtóberkekben, hogy halála sokak figyelmét megragadja – Szász Zoltán szerint „alig van ma élő újságolvasó ember, aki ne olvasott volna Zubolytól”; „Nemcsak egy pompás, bátor katonánk veszett el benne, de egy kiváló magyar író is”.¹⁰⁷ 2.) A fronton vezénylő tisztként szolgáló Bányai alakján keresztül meg lehetett jeleníteni az embereiért áldozatot hozó hős értelmiségit: ugyancsak Szász Zoltán jegyezte fel, hogy Bányai a „honvédei élén” esett el.¹⁰⁸ 3.) Ez az életében új és egyben utolsó tevékenység, a frontszolgálat a bohém – életművet letenni képtelen – író beérkezését szimbolizálta, amihez katonává transzformálódásán keresztül vezetett az út. (A bohémiséget és szétszórtságot a nekrológok hangsúlyozták.) Az individualista, bohém íróból tehát a háborúban a közösségért felelős, azért az életét is feláldozni képes katonai vezető lett. 4.) Személye ideális kombináció volt, mert szintetizálni tudta a háborúval kapcsolatos véleménykülönbségeket.

Az elesett Bányai szimbolikus erejét jól mutatja, hogy budapesti újrateremtését követően ténylegesen közeledésre került sor a sajtóban; a Budapesti Újságírók Egyesülete által felállított Bányai-emlékbizottság például elhatározta, hogy köszönetül a közreműködéséért, indítványozni fogja Prohászka Ottokárnak – mint egy másik sajtóegyesület (a Katolikus Írók és Hírlapírók Pázmány Egyesülete) elnökének – a Magyar Újságírók Egyesületébe történő tiszteletbeli taggá választását.¹⁰⁹

Ellentmondásos civil élet – egyértelmű háborús mártírium

Az életét feláldozni képes katonai vezető képe a szocialista Kunfit is foglalkoztatta, aki nekrológját egy kérdéssel indította: miért érdemli meg Zuboly, hogy külön is elsirassák, hiszen „ez sokak szemében igazságtalan és antiszociális cselekedet”, és „a névtelenül élő és névtelenül elhulló tömegek mártíriumát nem illik növelni azzal, hogy a gyász és szomorúság válogató erejével megbontjuk a halálnak – a közlegényektől egészen a kapitányokig terjedő – demokráciáját”.¹¹⁰ Kunfi egyúttal magyarázatot is próbált találni arra, miért is vezethetett Zuboly halála óriási részvéthullámhoz a sajtóban, miközben csupa ellentmondás volt az

¹⁰⁵ Galántai: *Az első világháború*, 258.

¹⁰⁶ Galántai: *Az első világháború*, 254., 258.

¹⁰⁷ Szász: *Zuboly*, 30., 31. (Eredeti közlés: Pesti Hírlap, 37. évf. 104. sz. 1915. ápr. 15.)

¹⁰⁸ Szász: *Zuboly*, 30.

¹⁰⁹ *Zuboly emlékezete. Egyletek és intézetek*. Pesti Hírlap, 37. évf. 274. sz. 1915. okt. 2., 13.

¹¹⁰ Kunfi: *Gondolatok Zuboly halálára*, 5.

élete: „Az, amit az életben produkált, nem igazolja ezt a szomorúságot, és nem mutatja *ak-kora* veszteségnek, amilyenek az emberek egy része érezte” – miközben „újságírói bér-munkásként” is „kitűnő újságíró” volt, és „jeles essay-író” lehetett volna.¹¹¹ Bányai szavainál értékesebbek voltak a gondolatai, „s végül igazi művészi alkotása egy volt: ő maga, az ember, cselekedetei, viselkedése az étellel és halállal szemben”, ugyanakkor bohém volt, aki nem viselte könnyen „a szabályozott emberek társadalmát”.¹¹²

De nemcsak élete, halála is csupa ellentmondás volt: éppen az oroszok lőtték le, akikért rajongott. Kunfi Bányait „budapesti ’orosznak’” nevezte, hangsúlyozandó, hogy az oroszok iránti rajongása a halálát csak még abszurdabbnak láttatja.¹¹³ Az oroszokkal való testvériség képe Szász Zoltán újságíró nekrológiájában is felbukkan – igaz, egyoldalú módon: ő azon töprengött, hogy Bányai, ha foglyul ejtette volna az őt lelövő orosz katonát, „bizonyára testvéri szeretettel bánt volna vele”.¹¹⁴ Krúdynál mindez ellentmondásosan jelentkezett; szövegét ugyancsak a *háború kultúrájával* átitatott, patrióta érvelés jellemezte, és egyszerre hangsúlyozta a testvériséget és az ellenség iránti megvetést: „Zuboly védelmezte a szorost, amíg a Puskin származékainak golyója etalálta. Istenem, mily különös dolog, hogy Dosztojevszkij és Csehov maradéka, fajtája, az ábrándozónak, szerencsétlennek, szimpátiára méltónak vélt orosz, lelővi Zubolyt a Kárpátban! Végzetes farsangi éj, midőn a testvér döfi le testvérét az álarcosbálban. [...] És a hó alatt bizonyára szelíden, megbocsátólag fekszik Zuboly, – azért mégis nagyon jó író volt Dosztojevszkij, – gondolja tán magában.”¹¹⁵ Az ellenséggel való testvériség témája a német elesett írók búcsúztatásakor is előfordult – részben, mert sokan közülük a nemzetközi horizontú expresszionizmus hatása alatt álltak, részben mert ez a narratíva a központi hatalmakra zúduló barbárság vádjának a visszautasítására is lehetőséget adott: a még 1914 szeptemberében elesett – a többek közt Péguy-t német nyelvre fordító – elzászi Ernst Stadlert például pacifistaként és az európai népek közötti párbeszéd előmozdítójaként búcsúztatták Németországban.¹¹⁶ A róla megemlékező nekrológok azonban számos szóhasználatbeli hasonlóságot is mutattak a hivatalos patrióta, háborúpárti diskurzussal: például ugyanúgy „hősként”, valamint a „német szellem harcosaként” emlékeztek meg róla.¹¹⁷

Szinte az összes nekrológ bevett toposzként említette Bányai bohémságát. Krúdy szerint bohókás, de „észtlő csillogó beszédmodor” jellemezte, egyenessége, idealizmusa és kötelességtudása folytán „érdekes, szinte nem is ebbe az országba való férfi” volt: „Holott mindenki csalt Pesten, csak Zuboly volt igaz. [...] Úgy adta magát, amilyen volt. S ezért volt a legelső gentleman Budapesten.”¹¹⁸ Míg Kunfi „bohémnak” mondta – emlékeztetve Bányai önleírására is: „szabad hajdú”¹¹⁹ –, és mint akinek a tettei érnek a legtöbbet, Mikes Lajos újság-

¹¹¹ Kunfi: *Gondolatok Zuboly halálára*, 10–11.

¹¹² Kunfi: *Gondolatok Zuboly halálára*, 10., 11.

¹¹³ Kunfi: *Gondolatok Zuboly halálára*, 18. Kunfi ugyanakkor a magyar sajtóban népszerű sztereotípiákat is használt, miszerint az orosz hadsereg tudatlan, manipulálható katonákból áll, és Bányai tragikumja, hogy testvéreinek tekintette a „féljüket veszített vagy szabályozatlan társadalmi erő gyilkosait”.

¹¹⁴ Szász: *Zuboly*, 31.

¹¹⁵ Krúdy: *Régi fametszetről való pesti úr*. In: Zuboly könyve, 20–21.

¹¹⁶ Collonges–Schweitzer–Victoroff: *Verbe*, 193. Lásd még: Darras, Jacques: *Vie et survie de la poésie au cœur de la Première guerre mondiale*. In: 1914, la mort des poètes, 237.

¹¹⁷ Beaupré: *Péguy, Stadler, Owen*, 232.

¹¹⁸ Krúdy: *Régi fametszetről való pesti úr*, 19., 20.

¹¹⁹ Kunfi: *Gondolatok Zuboly halálára*, 12.

író – a *Zuboly könyve* szerkesztője – a szabad újságírókat ünnepelte benne, aki „nem állt bele a taposómalomba sohasem”, „mint a szabad madár, úgy élt”, és akinek az életműve töredékes maradt.¹²⁰ (A Budapesti Újságírók Egyesületének Almanachjában egyenesen „a magyar újságírás díszének” nevezték.¹²¹) Bölöni György az önkép és a tényleges gyakorlat közötti különbségre felhívva a figyelmet – épp ellenkezőleg, mint Mikes – a következőket hangsúlyozta: bár Bányai „szabad hajdúnak” mondta magát, „a sajtó taposómalomban” dolgozott.¹²² Schöpflin Aladár szerint „csak a munkáját adta bérbe, a tollát nem [...] *szabad hajdú* volt (ez is az ő szava) s nem kötötte le magát sehova”.¹²³ Ugyanakkor – bár „sokat és jól dolgozott” – nem tudott érvényesülni, nem tudta megírni, ami foglalkoztatta: „nyírott szárnyú sas volt”.¹²⁴ Nemcsak „hősi halált” halt, de „hősi életet” is élt.¹²⁵ Szász Zoltán ugyancsak érvényesülési képességét hiányolta, amit pedig tudása, munkabírása és „daliás külseje” garantálhatott volna.¹²⁶ Krúdy Gyulát „eleven regényhősre” emlékeztette, akire a hektikus munkabírás volt a jellemző.¹²⁷ Révész Béla, a *Népszava* újságírója „a becsületesség önfeláldozó harcosaként” tekintett rá, aki vállaltan baloldali volt: „Nyomort vállalt, hogy megőrizze a tisztaságát és szóban, agitációban, írásban mellettünk állt és maradt.”¹²⁸ Akárcsak Kunfi, Mikes is hangsúlyozta Bányai szociális érzékenységét – „a szolidaritásnak volt az eszményi megtestesülése”¹²⁹, a hatalommal szemben a gyengék oltalmazója –, de egyúttal patriotizmusát is kiemelte: „...szűkebb közösségek az egész emberiségen belül csak a hazát ismeri el”, és ellenzi a „klikkesedést”.¹³⁰

Krúdy egyúttal a háború alatti maszkulinitás kódjai szerint is értelmezte barátja halálát, ami ugyancsak igazolhatta a rendkívüli elbánást: „A csatában elesni nem hitványok, a gyávák és tartalmatlan férfiak dolga. Csak rendes ember hal meg a háborúban...”¹³¹ Ugyancsak a *háború kultúrája* által meghatározott volt az, ahogy Krúdy Bányai civilségét összekapcsolta harctéri halálával: „...Zuboly harctéri halála nagyszerűen stilszerű volt eddigi életéhez. [...] Ki van oly legderekebb férfi ez országban, aki jobban kiérdemelte volna a legszebb, legregényesebb halált, a csatateri halált?”¹³² Bányai idealizált férfiassága visszatérő toposza volt a nekrológoknak, megemlékezéseknek, például Mikes Lajosnál is megjelent az áldozatkészség diskurzusához kapcsolódva: „...itt látom magam előtt egész daliás férfiasságában”, majd a képzelt Zuboly szájába adta abbeli reménykedését, hogy a háborúból egy igazságosabb világ fog sarjadni: „Vérünk esőjével kellett megáztatni nagy parlagföldjét, hogy jobb világ vetése sarjadjon ki belőle. Ebből a munkából ki nem maradhattam.”¹³³ Bölöni György a *Világban* a férfiasság eszményét az igazságkereséshez kapcsolta: „Férfi és magyar érték az övé. Nem kérkedő, de nem is félnék és nem meghunyászkodó. Erős szívével, igaz-

¹²⁰ Mikes: *Zuboly*. In: *Zuboly könyve*, 26., 27.

¹²¹ *A Budapesti Újságírók Egyesületének almanachja 1914–1916*, 77.

¹²² Bölöni György: *Zuboly*. In: *Zuboly könyve*, 32. (Eredeti megjelenés: *Világ*, 1915. április 16.)

¹²³ Schöpflin: *Bányai Elemér*, 34.

¹²⁴ Schöpflin: *Bányai Elemér*, 34–35.

¹²⁵ Schöpflin: *Bányai Elemér*, 35.

¹²⁶ Szász: *Zuboly*, 31. (Eredeti megjelenés: *Pesti Hírlap*, 1915. ápr. 15.)

¹²⁷ Krúdy: *Régi fametszetről való pesti úr*, 21., 22.

¹²⁸ Révész: *Zuboly I*. In: *Zuboly könyve*, 36.

¹²⁹ Mikes: *Zuboly*, 24.

¹³⁰ Mikes: *Zuboly*, 24.

¹³¹ Krúdy: *Régi fametszetről való pesti úr*, 21.

¹³² Krúdy: *Régi fametszetről való pesti úr*, 21.

¹³³ Mikes: *Zuboly*, 24. (Eredeti megjelenés: *Magyarország*, 1915. ápr. 15.)

ságos jellemével látatlanul is magunk körül éreztük.¹³⁴ Szász Zoltán a *Pesti Hírlap*ban az értelem és az idealizált férfitest harmonikus egységét hangsúlyozta: „páratlan tanultságú, hihetetlen munkabírású, daliás külsejű ember”.¹³⁵ Az *Új Idők* a *Zuboly* könyvének ismertetésekor a férfiaság és a szellemi függetlenség témáit összekapcsolva „férfias függetlenségről” beszélt: „Azok közé az újságírók közé tartozott, akik a meggyőződésükből egy betűnyit sem engednek. Szilárd következetességgel haladt ezen az úton: mások ezzel az összezördülések egész sorát zúdítták magukra, benne azonban mindenki tisztelte ezt az önállóságot. A független meggyőződés e kemény talajában gyökerezett gazdag publicisztikai munkássága.”¹³⁶ Idealizált heroikus férfiaságát hangsúlyozza Molnár Jenő „sírverse” is: „Így kellett elmenni néked, / Szikrázó hóban rohamozva, / Kigyúlt orcával, habos ajkkal, / Napfényben táncoló pengédet / Lecsapva vakmerő oroszra, / [...] / Minekünk hagyta ifjú véred / Szüntelen kuruc lobogását, / Kemény kezednek vasfogását, / Bajtárs-szívednek dobogását / [...]”¹³⁷

Szép Ernő volt az egyetlen, aki kizárólag alkotóként búcsúztatta Bányait, és halálát abszurd, értelmetlen csapásként ábrázolta: „De milyen csodálatos esőcseppek akadnak ebben az emberesőben. Egy-egy fej sétál és forog az állati testek fölött és a tenger hullámmal és vergődik benne örökösön, a gondolkodás.”¹³⁸ Számára Bányai a kollektív pusztulás szimbóluma volt, akinek halála felhatalmazta őt, hogy lemondóan kimondhassa: „Mind meg fogunk halni.”¹³⁹ Ő volt az egyetlen a nekrológszerzők között, aki maga is a harctérre került (*Az Est* haditudósítójaként), majd a hátországban önkéntesként tisztí kikapcsolásában részesült.

Számos nekrológ kimaradt a *Zuboly* könyvéből. A Hétben még 1915. áprilisban megjelent nekrológot sem válogatták be (valószínűleg túlságosan háborúpártinak találták); szerzője a *háború kultúrája* szerint értelmezte át Bányai bohémságát, amelyből egyenes út vezetett a háborúba: „Bohém is volt, de nem azon a hasznos, érzélgő és nyegle módon, ahogy ma divat, hanem áldozatosan, meg nem alkudva, megosztva mindenét másokkal. [...] Őnéki el kellett mennie a háborúba. Onnan, ahol szenvednek és harcolnak, nem hiányozhatott.”¹⁴⁰ Herczeg Ferenc lapja, *Az Új Idők* nekrológ helyett Bányairól egy lóháton készült fényképet közölt a következő, Bányai kisajátítását hangsúlyozó képaláírással: „az *Új Idők* jeles munkatársa”.¹⁴¹ A *háború kultúráját* ugyancsak erőteljesen képviselő *Jó Pajtás* című gyermeklap is megemlékezett egykori alkalmi munkatársáról – ez az írás sem került bele a *Zuboly* könyvébe: a háborúra való szocializáció alig titkolt szándékával készült írásban a gyermek- és ifjúkori lemondás, testvériesség és szenvedés példái a harctéri hősiesség és „a haza szent ügyéért dicső halál” méltó előzményei.¹⁴² Ezt sugallta Bányai gyermekkori képének közzététele is *A hős gyermekkorában* című képaláírással.¹⁴³

¹³⁴ Bölöni: *Zuboly*, 32–33. (Eredeti megjelenés: Világ, 1915. ápr. 16.)

¹³⁵ Szász: *Zuboly*, 31.

¹³⁶ *Zuboly* könyve. *Új Idők*, 22. évf. 36. sz. 1916. aug. 27. 231.

¹³⁷ Molnár Jenő: *Zuboly* (Bányai Elemér sírjára). In: *Zuboly* könyve, 29. (Eredeti megjelenés: Borszem Jankó, 48. évf. 16. sz. 1915. ápr. 18.)

¹³⁸ Szép Ernő: *Zuboly*. In: *Zuboly* könyve, 27. (Eredeti megjelenés: Magyarország, 1915. május 2.)

¹³⁹ Szép: *Zuboly*, 28.

¹⁴⁰ sz. n.: *Zuboly*. *A Hét*, 26. évf. 16. sz. 1915. ápr. 18. 200.

¹⁴¹ A közölt fénykép képaláírása: „Bányai Elemér dr. (Zuboly) az *Új Idők* jeles munkatársa, aki a kárpáti harcokban nagypénteken hősi halált halt.” *Új Idők*, 21. évf. 18. sz. 1915. ápr. 25. 446.

¹⁴² *Zuboly* gyermekkori arcképe. *Jó Pajtás*, 7. évf. 39. sz. 1915. szept. 26. 631.

¹⁴³ *Zuboly* gyermekkori arcképe, 631.

Ugyancsak kimaradt a *Zuboly* könyvéből, annál az oknál fogva is, hogy nem nekrológról van szó, Gallovich Károlynak *A Tett*ben megjelent kritikus beszámolója a temetésről: szerinte Bányai esetében már csak azért sem lehet „nagy halotról” beszélni, mert ha beválasztják a Sajtóhadiszállás újságíró-csapatába, akkor elkerülhette volna a tényleges katonai szolgálatot, másrészt most ugyanazok ünneplik, akik életében gátolták érvényesülését.¹⁴⁴ Gallovich írása nemcsak kerülte a kultikus beszédmódot, de a Bányai haláláért való felelősség kérdését is példátlan módon felvetette.

Az értelmiségi halálával kapcsolatos első világháborús toposzok

Ugyanakkor jelentős az első nekrológok és az exhumálásról szóló riport közötti különbség Bányai halálával és testével kapcsolatban. A harcban elesett katona alakját általában homály övezi, hiszen nehezen rekonstruálható, mi is történik pontosan a háború zűrzavarában: így aztán nem véletlen, hogy Bányai esetében is az első nekrológok – részben mert kevesebb információval rendelkeztek, részben mert elbeszéléseikben a korábbi háborúk toposzait használták – a lehető leghősiesebb képet nyújtották az elesett íróról. Ahogy arról már szó esett, számos nekrológ szerint Bányait egy orosz golyó terítette le, némelyest a korábbi háborúk mintájára, ahol a szemtől szembeni küzdelem dominált.¹⁴⁵ (Kunfi Zsigmond a preindusztriális háborúkra még inkább jellemző képet használt: „karddal kezében halt meg”.¹⁴⁶) Ugyanezt figyelték meg történészek a francia értelmiségiek fronthalálának ábrázolása kapcsán: a francia értelmiségit az első világháborúban a homlokán találta el a golyó, ami a szellemi eliteken ejtett jelképes sebként az egész ország elpusztításával való fenyegetést jelenítette meg.¹⁴⁷ Hasonló leírás számos más hazai értelmiségi nekrológban, megemlékezésben is előfordult. A háború legelején például Schöpflin Aladár öccsét, Schöpflin Gézát az értelmiséginek járó golyóhaláltól óvta: „Szép fiatal fejedért kár volna, ha átjárná az ostoba golyó...”¹⁴⁸ A háborút már a kezdetektől bíráló Ady Endre általában a háborús halált ábrázolta ekképp: „Talán elmegyünk katonának, orosz golyó elé, de (figyelni tessék) igazságaink itt maradnak.”¹⁴⁹ A Bányai után néhány hónappal később elesett Sztrakoniczky Károly író, kritikus halálát is Bányaiéval azonos módon, golyó általi halálként ábrázolta a *Nyugat*ban közölt nekrológiájában Meller Simon és Lengyel Menyhért is – itt Mellert idézem: „Radymnotól mintegy nyolc kilométernyire, Tamanowicénéél vezette szakaszát rohamra, mikor a golyó fejét átjárta s kioltotta fiatal életét”.¹⁵⁰ Erdély Jenő, a harmadik *Nyugat*-beli nekrológ szerzője egyenesen a „legszebb” halálnak ábrázolta Sztrakoniczky halálát: „Nem akna robbant fel alatta s törte alakatlan ronccsá. Bomba sem szakította le a karját és gránát sem darabolta szét. Repülők nyila nem törte össze a koponyáját és égető gázok nem zsugorították fekete vázzá. Nem keskeny földodúban ülve, tehetetlenség-avatta hősiességgel hallgatta a köröskörül robbanó ágyúlövedékek végzetes dörrenését; fiatalon, feszülő iz-

¹⁴⁴ Gallovich Károly: *Még egyszer Zubolyról*. *A Tett*, 1. évf. 1. sz. 1915. november 1. 19–20.

¹⁴⁵ Lásd például: Krúdy: *Régi fametszetről való pesti úr*, 20.; Szász: *Zuboly*, 31.; Schöpflin: *Bányai Elemér*, 33. Révész: *Zuboly I.*, 35.; uő: *1915 Nagypéntek II.*, 38. A második közlésben Révész már bizonytalanabb. Szintén a golyó által halál leírásához ragaszkodott a Budapesti Újságírók Egyesülete még 1916-ban is. *Budapesti Újságírók Egyesületének almanachja 1914–1916*, 77.

¹⁴⁶ Kunfi: *Gondolatok Zuboly halálára*, 18.

¹⁴⁷ Beaupré: *Nécrologies d'écrivains*, 128–129., 132.

¹⁴⁸ Schöpflin Aladár: *Katona öcsémnek*. *Nyugat*, 7. évf. (1914) 16–17. sz. 197.

¹⁴⁹ Ady Endre: *Háború és háború*. *Nyugat*, 7. évf. (1914) 22. sz. 506.

¹⁵⁰ Meller Simon: *Dr. Sztrakoniczky Károly*. *Nyugat*, 8. évf. (1915) 12. sz. 692.; Lengyel Menyhért: *Sztrakoniczky Károly*. *Nyugat*, 8. évf. (1915) 12. sz. 693–694.

mokkal rohant előre s halála a rohanás hirtelen megállása volt. A legszebb elmúlás katonának. Érzem a kor leírhatatlan fenségét, mely úgy parancsolja, hogy az egyetlen áldozat, melyet barátom messzi sírja fölött hozhatok, a sóvárgó csodálat legyen: gyönyörűen halt meg.”¹⁵¹ Ugyanezt az értelmiséghez egyedül méltó halált hangsúlyozza Csathó Kálmán is Sztrakoniczky kapcsán a *Magyar Figyelő*-ben: „Az az eltévedt golyó, amely okos fejét halálthozón járta át, véget vetett hozzáfűződő reménységünknek.”¹⁵²

Bányai halálának valódi oka csak az exhumálás után derült ki, és éppen ezért a temetésről szóló tudósítások erre már csak ritkán bátorkodtak kitérni. Az *Est* 1915. szeptember 20-i temetési tudósításában már nem puskagolyó, hanem „egy ellenséges gránát” szerepel halált okozó fegyverként.¹⁵³ Révész Béla az 1916 áprilisában a *Világ*-ban megjelent megemlékezésében Zuboly halálának bizonytalan körülményeire hívta fel a figyelmet: „...itt zúgott le a gránát s nem lehet pontosan tudni, a halálgolyó bántotta Zubolyt, vagy pedig a föld kelt ki a medréből [...] megölelte s levitte magával a tavaszi nyoszolyába...”¹⁵⁴

Szakácsék dokumentatív leírása szembement a fenti, az elesett értelmiségi megkülönböztetett halálát hangsúlyozó leírásokkal: olyan részletességgel ábrázolta a halott munkatárs és barát tetemét, mintha egy fotó naturalisztikus alaposágával a háború leplezetlen borzalmait szerette volna visszaadni. Bár készített – a sírról, a holttestről és a koporsóról is – fotókat, azok nem sikerültek.¹⁵⁵ Szakács leírása a következő: „Világosan fel lehetett ismerni. [...] Jobbkarja teljességgel hiányzott: azt elvitte egy ágyúgolyó. Mikor emberei kihúzták a föld alól, mely eltemette, egy srapel-lövés elhordta teste baloldalának külső részeit. A tépett blúz alatt láthattuk a borzasztó sebet, amely életét rögtön kioltotta. Megrendítő volt így viszontlátni a nemes, virágzó szépségű, igézően erős és hatalmas férfit, mintegy mézsárszéken könyörtelenül feldarabolt tagokkal.”¹⁵⁶

Szakácsék elbeszélése szerint – amit mintha a bajtársak tanúvallomására alapoztak volna – legénysége azonnal Bányai segítségére sietett, amikor az egy srapelbelövéstől elszüllyedt a földben, agóniáján azonban (erre utal az elbeszélés) már aligha tudtak segíteni. A nekrológok, temetési beszédek tehát arról is árulkodnak, hogy a holttest esztétikája az első világháborúban még nem veszített jelentőségéből. Mint láthattuk, ezek, illetve a dokumentatív riport között ebből a szempontból jelentős az eltérés. A különbség azonban nemcsak az információ lassúságára, illetve a szövegek műfajkülönbségeire vezethető vissza, hanem mindenekelőtt arra, hogy a viktoriánus ízlés még mindig uralkodó kódjai szerint lehetetlen volt visszaadni az ipari háborús körülmények közötti fájdalmas, megalázó és rettenetes halál tényét.¹⁵⁷ A háború alatt az elesett katonák exhumálása ritka privilégiumnak számított

¹⁵¹ Erdély Jenő: *Sztrakoniczky*. Nyugat, 8. évf. (1915) 12. sz. 693.

¹⁵² Csathó Kálmán: *Dr. Sztrakoniczky Károly*. Magyar Figyelő, 5. évf. 1915. ápr. – jún. 462.

¹⁵³ *Dr. Bányai Elemér temetése. Hírek*. Az *Est*, 6. évf. 264. sz. 1915. szept. 20. 7. A későbbi írások már többnyire ezt vették alapul, és golyó helyett gránátot emlegettek. Lásd például: Szini Gyula: *Zuboly könyve*. Nyugat, 9. évf. (1916) 285.

¹⁵⁴ Révész Béla: *Zuboly II.*, 38. (Eredeti megjelenés: *Világ*, 1916. ápr. 21.)

¹⁵⁵ *Zuboly könyve*, 275.

¹⁵⁶ *Zuboly könyve*, 274–275. Az életrajzban a következő szerepel: „A jobb karja nem volt meg. Vállból tépte le a gránát és úgy széjjelmorzsolta, hogy darabjait sem lehetett összeszedni. A holttesten még két sérülés volt: egy puskagolyó a mellét járta át, egy gránátszilánk pedig jobb oldalt hatolt a testébe.” *Zuboly könyve*, 266–267.

¹⁵⁷ A fájdalmas halál tényeinek elleplezését hangsúlyozza Nicolas Beaupré is az elesett francia írók antológiáit és az azokban közreadott statisztikákat elemezve. Beaupré: *Nécrologies d'écrivains*, 127–131.

Európa-szerte, ami indirekten rámutat arra, hogy Bányai újratemetésének különleges társadalmi jelentősége volt.¹⁵⁸

„Nagy ember”-e Bányai? Összehasonlítás az 1919-es Ady-temetéssel

Egyenesen kínálkozik az Ady Endre temetésével, a hozzá kapcsolódó gyásszal való összehasonlítás: Adyt az 1918-as polgári forradalom során létrejött új hatalom a nemzet halottjának nyilvánította, és állami temetést szervezett a számára, a gyászszertartást a kormány megbízásából a nyugatos írók által 1918 decemberében alapított Vörösmarty Akadémia rendezte, amelynek első elnöke Ady Endre volt.¹⁵⁹ A költőt a temetésen ugyanaz a Kunfi Zsigmond búcsúztatta – ezúttal szociáldemokrata közoktatásügyi miniszterként –, aki Bányairól a leghosszabb, a *Zuboly könyve* nyitó tanulmányaként újraközölt nekrológot írta.¹⁶⁰ Az, hogy a baloldali Kunfi a civil nyilvánosságból (nekrológszerző) a hatalmi nyilvánosság középpontjába került (a kormány nevében mondott temetési beszéd szerzője), jellemzi a háború alatti és háború utáni pozíciói közötti különbséget, ami a beszédek tartalmi különbségeivel együtt (a háborús erőfeszítések ellentmondásos legitimálása *versus* az új és a régi Magyarország szembeállítása) a két rendszer, illetve háború és béke időszakának dichotómiáját is hangsúlyozza. A szónokok között felbukkant Jászi Oszkár is, aki Ady Endre temetésén hivatalos szónokként a Társadalomtudományi Társaság nevében, míg Bányai sírjánál – a *háború kultúrája* által meghatározott temetést elutasító alternatív nyilvánosságban – a Martinovics páholy gyászszertartásán, annak vezetőjeként beszélt.¹⁶¹ Ady temetésével összevetve Bányai nem volt „nagy ember” abban az értelemben, ahogy az első világháborúig – politikai pártok vagy csoportok igyekezete révén – a nemzet nagyjainak tekintett politikusokat, írókat, művészeket annak tekintették (és színpompás, teátrális temetéseket rendeztek a számukra).¹⁶² Temetéséről hiányoztak a „nagy ember” búcsúztatásának még 1918 előtt kialakult elemei, amelyekből az új rendszerek sem szégyelltek szemezgetni:¹⁶³ Bányait nem nevezték a „nemzet halottjának”, sírjánál nem miniszter mondta a gyászbeszédet, nem a Nemzeti Múzeum előtt ravatalozták fel, ahogy arra két különböző politikai rendszer esetében (béke idején) olyan különböző írók halálakor is sor került, mint Jókai vagy Ady. Nem volt városon átvonuló gyászmenet, azaz „nyilvános halotti demonstráció” sem, helyette halottasházi ravatalozásban volt része (egyedül az Operaház énekkarának bevonása emlékeztetett az ilyen típusú temetésekre).¹⁶⁴ Bányai ugyanis nem önmaga, nem a már életében tiszteletnek örvendő polgári tevékenységéből – írói, újságírói életművéből – eredő politikai instrumentalizálhatósága miatt kapott díszes temetést, hanem mert értelmiségiként harc-

¹⁵⁸ Bourke, Joanna: *Dismembering the Male. Men's Bodies, Britain and the Great War*. London, 1996. 225.; Smith–Audoin-Rouzeau–Becker: *France and the Great War 1914–1918*, 73–74.; Damousi, Joy: *Mourning practices*. In: Winter, Jay (ed.): *Cambridge History of the First World War*. Vol. 3. Civil Society. Cambridge, 2014. 359–360.

¹⁵⁹ Vörös Boldizsár: *Két rendszer, két halott, két temetés. Ady Endre és Eötvös Loránd búcsúztatásai 1919-ben*. Médiakutató, 5. évf. 2004. ősz, 137–148. Itt köszönöm meg Vörös Boldizsár értékes javaslatait.

¹⁶⁰ Vörös: *Két rendszer, két halott, két temetés*, 140.

¹⁶¹ Vörös: *Két rendszer, két halott, két temetés*, 142.

¹⁶² Lakner: *Halál a századfordulón*, 25–31.

¹⁶³ A megfogalmazás Vörös Boldizsártól származik. Vö. Vörös: *Két rendszer, két halott, két temetés*, 146.

¹⁶⁴ Vörös: *Két rendszer, két halott, két temetés*, 143. A Nemzeti Múzeum nem egyszer volt „a nemzet halottjai” gyászszertartásának a helyszíne. Lakner: *Halál a századfordulón*, 28., 74.

téri halála révén a nemzet „fejét”, illetve „szellemét” tudta szimbolizálni, és azon keresztül vélten megjeleníteni a nemzet egységét. Erre mutatott rá Prohászka Ottokár is azzal, amikor „az emberiség szellemi tartalékában” véghezvitt pusztításra hívta fel gyászbeszédében a figyelmet,¹⁶⁵ illetve ezért kapott hangsúlyt a temetésén a *háború kultúrájában* megkerülhetetlen szerepet játszó egyházi méltóság, valamint a magyar katonai vezetés reprezentálása. Temetése a koreográfiát tekintve részben visszatérés volt a késő romantika komoly hangvételű, hazafias szimbólumoktól terhes, férfias pátoszú temetésiéhez is.¹⁶⁶ A Budapesti Újságírók Egyesülete sikeresen győzte meg az állami vezetőket arról, hogy egy író, újságíró – legyen az akár a polgári radikálisokkal szimpatizáló értelmiségi – jelenítse meg az elesett hőst, és nemcsak szimbolikusan, hanem konkrétan, a testén keresztül. A Bányai Elemér hazaszállított teste előtti tiszteletadás, amit az ünnepélyes temetés rituáléja övezett, ugyanis a háborús hős előtti, államilag is szentesített tiszteletadás volt, és mintegy – a „nagy emberrel” azonos bináris tengely másik pontján található – ismeretlen katona előtt tisztelgő posztháborús megemlékezések előképévé vált.¹⁶⁷

ESZTER BALÁZS

*The Characteristics of Obituary Discourse
in the First World War through the Example of the Funeral and Cult
of Writer-Journalist Elemér Bányai*

The complexity of Writer-Journalist Elemér Bányai's cult proves that the “peace of God” within the intellectual elite and the press was more of a myth, even though a lot of people looked at Bányai as the symbolic embodiment of this peace. The majority of civic radicals, leftist writers and the authors of the literary journal *Nyugat* did not accept the overly pro-war interpretation of Bányai's works, military service and death. This is substantiated by the contents of the obituaries they wrote as well as the funeral service held separately from the solemn reburial. Published in 1916, *Zuboly könyve*, though it also contained Ottokár Prohászka's funeral address, featured Zsigmond Kunfi's obituary and, apart from Prohászka's speech, omitted any overly pro-war obituaries. Another factor that made it impossible for Bányai to represent the “peace of God” was that it was exactly at the time of his reburial that, after a nearly year-long series of military failures, the official writers, elated by the battlefield successes of the summer of 1915, launched a smear campaign against the writers and intellectuals critical of the war in the name of “national morale”. They thought it was time to settle accounts with the writers who had been trying to restore their autonomy shaken in the war, for which their growing criticism of the war was a good excuse.

¹⁶⁵ Bányai Elemér dr. temetése. *Napihírek*. Budapesti Hírlap, 35. évf. 262. sz. 1915. szept. 20. 7.

¹⁶⁶ Lakner: *Halál a századfordulón*, 16., 25.

¹⁶⁷ Az ismeretlen katona szimbolikus sírját Európa-szerte felállították a húszas években. Becker: *War and Faith*, 170–171. A halottsházi ravatalozás, ami Bányai temetését jellemezte, a húszas években általánosan kötelező lett. Lakner: *Halál a századfordulón*, 74.